

Лариса Варзацька
Галина Зроль
Любов Шильцова

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 4 класу
закладів загальної середньої освіти

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2025

УДК 811.161.2(075)

В 18

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026, № 111)

Підручник створено до Типової освітньої програми,
розробленої під керівництвом О. Я. Савченко.

Варзацька Л. О.

В 18 Українська мова : підручник для 4 кл. закладів загальн. середн. освіти : / Л. О. Варзацька, Г. Є. Зроль, Л. М. Шильцова. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2025. — 96 с. : іл.

ISBN 978-966-10-9212-8

Зміст підручника відповідає Державному стандарту початкової освіти та Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Я. Савченко.

Запропоновано різноманітні завдання, що допоможуть учителям навчати дітей відповідно до їхніх здібностей і можливостей, а учням та ученицям — здійснювати самоконтроль, удосконалюватись і розвиватися.

Змістове наповнення підручника забезпечить сприятливі умови для збагачення активного словника й мовленнєвого розвитку дітей.

Для учнів та учениць 4 класу.

УДК 811.161.2(075)

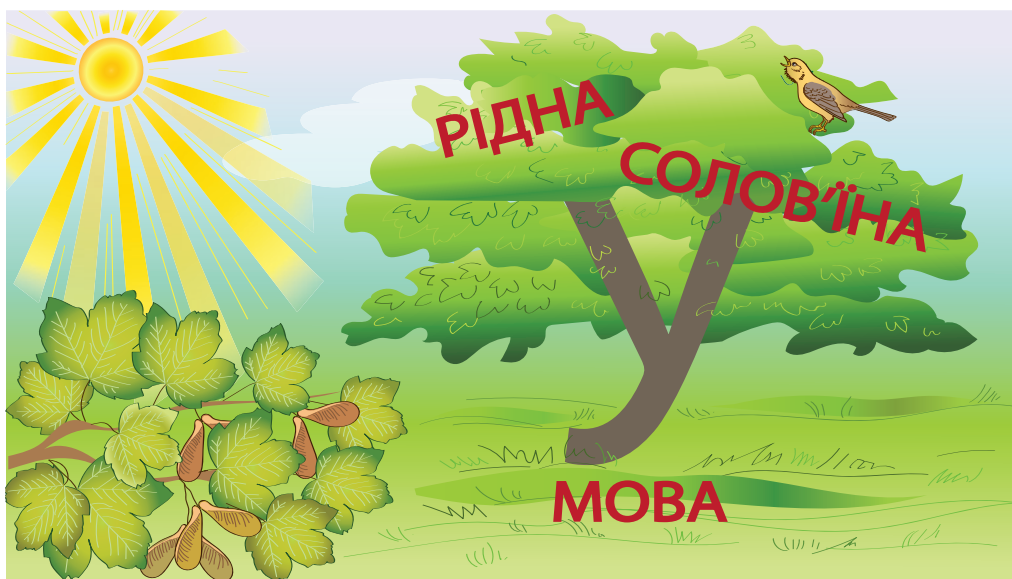
Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:
<https://edodatok.com/9212-8/>

ISBN 978-966-10-9212-8

© Л. О. Варзацька, Т. О. Трохименко, 2024
© Навчальна книга – Богдан, виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2025

Посеред світу Явір стоїть,
в кожнім листочку — Слово дзвенить.
Дерево Мови — тайна любові:
Всесвіт увесь засвітився у Слові.

Марія Чумарна

Умовні позначення

— досліджуємо	— запам'ятовуємо
— дискутуємо	— працюємо творчо
— пишемо каліграфічно	— виконуємо завдання;
відповідаємо на запитання
— працюємо в парах, групах	— словникова робота
— використовуємо
інтернет-джерела	— домашнє завдання

§ 22. Роль прикметників у мовленні

**Сосновий ліс перебирає струни,
рокоче тиша на глухих басах**

Ліна Костенко

1. 1. Виразно прочитайте вірш. Голосом виділяйте найважливіші слова в тексті.

Забрів у сніг,
втомився й ліг
та й снить пухкими снами
зимовий бір,
мов чорний звір
зі срібними рогами.

Володимир Підпалый

2. Визначте головні члени речення. З якою метою вжито однорідні присудки? Які дії зимового бору вони змальовують? Який стан, настрої лісу передають ці слова? Кого нагадує зимовий бір? Чому?
3. Випишіть прикметники та зв'язані з ними іменники.
4. Обговоріть, чи можемо ми, спілкуючись, обходитися без прикметників. Для чого вони слугують у мовленні?

Прикметник — частина мови, що називає ознаку предмета і відповідає в початковій формі на питання *який? яка? яке?* Наприклад: ліс (*який?*) білий, долина (*яка?*) біла, поле (*яке?*) біле.

2. 1. Із поданих буквосполучень утвори та запиши спільно-кореневі слова. До яких частин мови вони належать?

спід м ться ля стий ло

2. Прочитай поетичні рядки. Спиши. Підкресли прикметник. Яку ознаку він називає?

Шумить верхами буйний ліс —
дуби, берези, буки...

Марійка Підгірянка

3. 1. Прочитай. Зверни увагу, якими словами можна схарактеризувати ліс за породами дерев.

Сосновий ліс — бір, сосняк, соснина;
дубовий ліс — діброва, дубняк.

2. Поміркуй, у якому описі (художньому чи науковому) доцільно вживати сполучення прикметника з іменником, а в якому краще використати іменники-синоніми.

3. З одним словосполученням (на вибір) склади й запиши речення.

4. 1. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому зачин, основну частину та кінцівку.

СОН БОГАТИРЯ

Зимовий ліс потонує у сніговій імлі... У морозяному повітрі панує дзвінка тиша. Вона навіює міцний, несказанно дивний сон.

На галявині в снігу солодко спить зграйка тетеруків. Десять у **сухому листі** під кучугурою заснув **міцним сном** колючий їжак. А під кущем, прямисінько на сніговій перині, лежить **старий богатир** лось.

Підібравши під себе ноги, він ніби поринув у спогади. Дрімає сторожко. Його **величезна голова** увінчана короною розлогих рогів. Роги й спину вкрив

тоненький шар снігу. Струснути б оцю **легку білу ковдру!** Та для чого?

За Павлом Стефаровим

2. Випишіть іменники та зв'язані з ними за змістом прикметники: *1 група* — із зачину тексту; *2 група* — з основної частини; *3 група* — із кінцівки тексту. Усно поставте питання до кожного прикметника.
3. Випиши виділені словосполучення та добери до прикметників антоніми.

Подивіться: у дворі в чорних шапках снігурі

Галина Демченко

5. 1. Прочитай вірш. Як названо снігурів? Чому?

Подивіться: у дворі
в чорних шапках снігурі.
Ще й червоні фартушки
одягли собі пташки.
Значить, сніг і холоди
наближаються сюди.
Снігурами через те
їх тепер ви і звете.

Галина Демченко

2. Які слова допомагають уявити снігурів? До яких частин мови належать ці слова?
3. Випиши з вірша іменники та зв'язані з ними за змістом прикметники. Став питання від іменника до прикметника.

фарту́х

6. Із поданих складів утвори та запиши слова.

жа ро сні гу рі ді чу

7. 1. Прочитайте.

Жарогруді снігурі прилітають до нас із білим сніжком. Тому й ім'я своє ці птахи отримали від слова «сніг».

2. Спишіть перше речення та встановіть зв'язок слів у ньому. Зробіть висновок про роль прикметників у реченні.

У реченні прикметники найчастіше зв'язуються з іменниками і переважно бувають другорядними членами.

8. 1. Прочитай оповідання. Які закінчення пропущено в прикметниках? Поясни, чому ти так вважаєш.

СНІГУРІ НА КАЛИНІ

Узимку, буває, захочеш мерзл.. ягоду калинов.. скуштувати. Простягнеш руку до засніжених віт, а добр.. половина гронок — фур — та й полетіла.

Насправді ж то снігурі. Отак примостяться між кетягами — одразу й не розгледити їх.

Калина ж бо червон..-червон.. така! А снігурі — такі калинов..!

За Миколою Клецом

2. Визнач у тексті зачин, основну частину і кінцівку. Запиши з голосу кінцівку оповідання.

3. Виділи закінчення і познач основу прикметників та зв'язаних з ними за змістом іменників.

9. 1. Прочитайте обидва тексти. Який із них художній? Обґрунтуйте свою думку.

1) Гілля молодії вишні рясно обнизали снігурі, наче то деревце зацвіло взимку жаристими квітками. Цікавий Василько ступив під вишню — і яскраві квіти, змахнувши живими крилами, вмить зірвалися з гілля і полетіли (За Євгеном Гуцалом).

2) Це невеликий співочий птах. Його неважко побачити взимку. Червона грудка, сіро-блакитна спинка і темні крила дуже помітні на тлі білого снігу.

2. Із чим порівнюються снігурі в першому тексті? Як ви розумієте зміст вислову «гілля рясно обнизали снігурі»? Передайте цю думку іншими словами.

3. Спиши другий текст. Підкресли прикметники. Усно постав до них питання.

§ 23. Змінювання прикметників за родами та числами

Падають сніжинки, білий килим стелять

Роман Завадович

10. 1. Виразно прочитай вірш.

Падають сніжинки
на горби, долини,
на міста, на села
білий килим стелять.

Роман Завадович

2. Назви однорідні члени, вжиті у вірші. На які питання вони відповідають? Яку широку панораму відкриває перед нашим зором поет за допомогою однорідних членів?

3. Випиши словосполучення прикметника з іменником. Визнач рід і число прикметника з коментуванням.

11. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

білий біліє білого

12. 1. До поданих іменників добери із довідки прикметники. Запиши утворені словосполучення.

Зірочка, небо, день.

Слова для довідки: вечірня, блакитне, красива, сонячний, хмарне, дивовижна, весняний, чисте, дощовий.

2. З одним словосполученням (на вибір) складіть та запишіть речення. Визначте рід і число іменника та зв'язаного з ним прикметника. Який висновок можна зробити?

Прикметники змінюються за числами, а в однині — і за родами. Прикметник завжди стоїть у тому числі та роді, що й іменник, з яким він зв'язаний.

13. Спишіть словосполучення, змінюючи прикметники та добираючи до них відповідні закінчення. Доведіть, що прикметники змінюються за родами.

Пізній (-я, -е) вечір; великий (-а, -е) озеро; синій (-я, -е) стрічка; смачний (-а, -е) пиріг.

14. 1. Прочитай і спиши, вставляючи пропущені закінчення прикметників. Яке правило допоможе тобі виконати завдання?

Біл.. цвіт на калині,
біл.. стежка в долині,
біл.. хмари у небі,
біл.. личко у тебе.

Анатолій Луценко

2. Визнач рід і число іменників та зв'язаних з ними прикметників.

§ 24. Відмінювання прикметників

Птахи — наші друзі

15. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Жовтогруді щибетушки
мають чорні капелюшки,
сірі лапки, білі щічки
й називаються

Леся Вознюк

2. Випиши словосполучення, які допомогли тобі відгадати загадку. Став питання від іменника до прикметника. Виділи закінчення прикметників.

16.

1. Розгляньте таблицю. Поміркуйте, чим відрізняються змінені та спільнокореневі слова. Для чого слугує закінчення в слові?

змінені слова	← працюватий (дятел) →	спільнокореневі слова
(якого?) працюват ого (дятла)		<u>що?</u> праця
(якому?) працюват ому (дятлові)		<u>що робить?</u> працює
(яким?) працюват им (дятлом)		<u>який?</u> запрацьований
(на якому?) на працюват ому (дятлові)		

2. Зверніть увагу, за якими питаннями змінюється прикметник, зв'язаний з іменником *дятел*. Усно змініть за питаннями прикметники *працьовита (сорока)*, *працьовите (пташеня)*. Зробіть висновок.

Зміну закінчень прикметників за питаннями називають відмінюванням, або змінюванням за відмінками.

17.

Із поданих складів утвори та запиши прикметники.

го бий би му ний

18.

1. Розгляньте таблиці відмінювання прикметників. Порівняйте закінчення прикметників: а) чоловічого і середнього роду; б) чоловічого, середнього та жіночого роду. Зробіть висновок.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Відмінок	Питання	Відмінкові форми однини		
		чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
Н.	<i>який? яка? яке?</i>	чорний	чорна	чорне
Р.	<i>якого? якої? якого?</i>	чорного	чорної	чорного
Д.	<i>якому? якій? якому?</i>	чорному	чорній	чорному
З.	<i>як Н. або Р. яку? яке?</i>	як Н. або Р.	чорну	чорне
О.	<i>яким? якою? яким?</i>	чорним	чорною	чорним
М.	<i>на якому? на якій? на якому?</i>	на чорному (на чорнім)	на чорній	на чорному (на чорнім)

Відмінок	Питання	Відмінкові форми однини		
		чоловічий рід	жіночий рід	середній рід
Н.	<i>який? яка? яке?</i>	синій	синя	сине
Р.	<i>якого? якої? якого?</i>	синього	синьої	синього
Д.	<i>якому? якій? якому?</i>	синьому	синій	синьому
З.	<i>як Н. або Р. яку? яке?</i>	як Н. або Р.	синю	сине
О.	<i>яким? якою? яким?</i>	синім	синьою	синім

М.	<i>на якому? на якій? на якому?</i>	на синьому (на синім)	на синій	на синьому (на синім)
----	---	-----------------------------	----------	-----------------------------

Відмін- нок	Питання	Відмінкові форми множини (для всіх родів)	
Н.	які?	чорні	сині
Р.	яких?	чорних	синіх
Д.	яким?	чорним	синім
З.	як Н. або Р.	як Н. або Р.	як Н. або Р.
О.	якими?	чорними	синіми
М.	на яких?	на чорних	на синіх

- Поспостерігайте, як змінюються прикметники з основою на твердий приголосний (*чорний, чорна, чорне*) та з основою на м'який приголосний (*синій, синя, синє*). Зробіть висновок, чи залежить закінчення прикметників від кінцевого приголосного основи.
- Спишіть, уставляючи пропущені закінчення. Зверніть увагу на форми прикметників чоловічого роду в знахідному відмінку. Зробіть висновок.

Бачу (кого?) грака (якого?) **чорн..**;
бачу (що?) ліс (який?) **чорн..**

- Наведіть приклади прикметників, які відповідають поданим моделям.

1 група

□ □ **ий**

□ □ **а**

□ □ **е**

2 група

□ □ **ій**

□ □ **я**

□ □ **є**

- Складіть таблицю відмінкових закінчень прикметників чоловічого і жіночого роду в однині: *1 група* — з основою на твердий приголосний; *2 група* — з основою на м'який приголосний.

ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Прикметники в однині	Відмінки					
	Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.
з основою на твердий приголосний	-ий					
	-а					
з основою на м'який приголосний	-ій					
	-я					

- 20.** 1. Провідмінняй письмово за зразком таблиць на с. 11–12 прикметники і зв'язані з ними за змістом іменники: *могутній зелений дуб, могутня зелена сосна.*
2. З одним словосполученням (на вибір) склади і запиши речення. Підкресли прикметники та визнач, у яких відмінках їх вжито.

Усі дерева в інеї

Анатолій Камінчук

- 21.** 1. Прочитайте і відгадайте загадки.
- ❖ На зимові віти сіли білі квіти.
 - ❖ Одяглися гілочки у сріблясті козушки.
2. Які слова допомогли здогадатися, про що йдеться в загадках? До яких частин мови належать ці слова?
3. Установіть зв'язок слів: *1 варіант* — у першій загадці; *2 варіант* — у другій загадці.
4. Який прикметник ужито в називному відмінку? Доведіть свою думку.
- 22.** 1. Прочитай і спиши загадку. Запиши відповідь.
- Рано-вранці увесь світ вбрався в білий оксамит.

2. Знайди в реченні прикметник і зв'язаний з ним за змістом іменник. Визнач відмінок прикметника. Прокоментуй свої дії та зроби висновок. Перевір себе за правилом.

Прикметник завжди стоїть у тому самому відмінку, що й пов'язаний з ним іменник.

23.

- Із поданих складів утвори і запиши слова. Поміркуй, чи можна вважати ці слова синонімами. За потреби скористайся тлумачним словником.

і па ній розь мо

24.

1. Виразно прочитайте уривок із казки. Хто ці сестри-майстрині? Котра з них створила срібне свято для дерев?

ТРИ СЕСТРИЦІ

Прийшла Зима й засипала снігом поля і ліси, міста і села. Прибув Дід Мороз і скував кригою ріки, ставки, озера. Поглянеш — дахи білі, земля біла, небо сіре, а з неба сніг, як манна крупа, сиплеться.

Холодно. Сумно. Нема краси.

Побачили це дочки Зимы — три сестрички, коси сріблясті, очі зоряні — й задумалися.

Найстарша майстриня сплела дивне мереживо з білих та срібних ниток і накинула його на кущі й дерева, на паркани, на кожну травинку...

За Оленою Леонтович

2. Складіть і запишіть: *1 група* — художній опис на основі власних спостережень про те, якою стала земля, відколи на ній погосподарювала старша сестриця-майстриня;
2 група — текст-розповідь на основі поданих на с. 15 робочих матеріалів про те, що могли подарувати людям середня і молодша сестрички. Використайте у своїх творах образні вислови.

3. Підкресліть у складених вами текстах прикметники. Визначте їх число, рід та відмінок.

Узялася вирізати чудернацькі візерунки зі снігу; осипала землю; полетіли, заіскрилися в променях сонця; узяла відерце з крижаною фарбою, срібний пензлик; заходилася по вікнах малювати фантастичні квіти, казкові дерева.

25. 1. Прослухай поетичні рядки в музичному супроводі. Які почуття пробуджують поезія та музика?

Вже променем рожевий ранок
сніги забарвив лебедині.
Покрився памороззю ґанок,
і біле срібло в душу лине.

Юрій Клен

2. Випиши з вірша прикметники і зв'язані з ними за змістом іменники. У якому значенні вжито прикметники — прямому чи переносному? Яке враження цим створюється?
3. Визнач число, рід та відмінок прикметників.

В небі зіронька палає...

Ольга Науменко

26. 1. Підготуйся і виразно прочитай вірш. Голосом виділяй найважливіші слова.

Цієї ночі птах кричав
у небо відлетіле.

Цієї ночі сніг упав —
на чорне впало біле.

Цієї ночі уночі
ми тихо говорили...

Різдвяні пахли калачі,
шибки в мороз горіли...

Микола Вінграновський

2. Які думки, почуття, спогади пробуджує поезія?
3. Випиши з вірша прикметники-антоніми. Визнач їхній рід, число та відмінок.

27. Спиши слова і речення.

щедрівки колядки щедрий

З Різдвом Христовим, Україно! (Йосип Струцюк).

28. 1. Заспівайте колядку.

Добрий вечір, добрі люди,
хай вам радості прибуде!
І здоров'я, і достатку, —
всього доброго вам в хатку!
Христос іде шляхом терновим,
і віть тернова зацвіла, —
бо світ воскресне у любові
і пропаде темниця зла!

2. Розкажіть, чи святкують Різдво у ваших родинах. Якщо так, то як саме?

3. Випишіть із тексту колядки прикметники та зв'язані з ними за змістом іменники. Визначте їхній рід, число, відмінок.

29. 1. Прочитай і спиши текст. Добери до нього заголовок, який виражає основну думку твору.

Наш народ вірить, що на Святвечір усі померлі колись предки приходять на землю і йдуть до хат своїх дітей, онуків, правнуків, аби разом із ними їсти кутю. Тому кожен, узявши раз-другий куті, знову кладе ложку в миску, щоб дати змогу своїм померлим родичам скуштувати святої страви.

Це дуже гарний звичай, якого нема в інших народів. Завдяки цій традиції зберігається зв'язок між живими і давно померлими, і такому народу не буде кінця. Недарма є приказка: «Нашому роду нема переводу».

За Петром Волиняком

2. Підкресли прикметники. Визнач їхній рід, число, відмінок.

- 30.** Склади і запиши різдвяну або новорічну казку, вірш.
Виконай ілюстрацію до свого твору.

Моя бабуся, старша моя мамо!

Ліна Костенко

- 31.** 1. Виразно прочитайте вірш. Обговоріть, з якою метою вжито спонукальні речення з окличною інтонацією.

Моя бабуся, старша моя мамо!
Хоч слід, хоч тінь, хоч образ свій залиш!
Якими я скажу тобі словами,
що ти в мені повік не одболиш!

Земля без тебе ні стебла не вродить,
і молоді ума не добіжать.
Куди ж ти йдеш? Твоя наливка бродить,
і насіння у вузликах лежать...

Хоч озирнись! Побудь іще хоч трішки!
Вже й час є в тебе, пізно, але є ж.
Зверни додому з білої доріжки!
Ось наш поріг, хіба не впізнаєш?

Ліна Костенко

2. До кого подумки звертається поетеса? Як називає свою бабуся? Якими словами передає пекучий біль від втрати дорогої людини? Які рядки вірша можна використати як заголовок? Запишіть їх.

- 32.** 1. Спиши слова та речення.

Бабуся прабабуся

Вишиває нам бабуся рушники.

Людмила Лежанська

2. До іменників *бабуся, рушники* добери і запиши спільнокореневі прикметники.

33. 1. Розгляньте портрет бабусі, написаний онуком-художником. Який вираз обличчя в цієї жінки? Які в неї очі, волосся?

2. Чи можна, на вашу думку, використати прислів'я «Життя прожити — не поле перейти» як назву цього твору?

3. Складіть і запишіть: *1 варіант* — опис бабусі за картиною А. Стефановича; *2 варіант* — розповідь чи вірш про свою бабусю.

4. Виразно прочитайте власні твори, відредагуйте їх. Які прикметники вжито влучно? Чому ви так думаєте?

34. 1. Прочитай вірш. Чи співзвучний він із картиною А. Стефановича? Обґрунтуй свою думку.

У баби Онисі було три сини.
У баби Онисі синів нема.
**На кожній її волосині
морозом тріщить зима.**

Щоб знали майбутні предтечі
в щасливій і гордій добі:
**їх горе на утлії плечі
Онися взяла собі.**

Василь Симоненко

Ая *Предтеча* — особа, яка своєю діяльністю підготувала шлях, умови для діяльності інших.

Утлий — тут: слабкий, тендітний.

2. Як ти розумієш зміст виділених образних висловів?

3. Склади і запиши слова найщирішої подяки й шани бабусі Онисі.

Антоні Стефанович.
«Портрет бабусі художника»

§ 25. Вимова та правопис прикметників на -ський, -зький, -цький

Козацькому роду нема переводу

З народного

35. Спиши вірш. Підкресли прикметники. Зверни увагу на їх правопис.

ШКОЛА СІЧОВА

Читанню, співам і письму
учили в школі січовій.
Ще мали вправ військових тьму,
щоб ріс козацький рід новий.

Ольга та Андрій Будугаї

36. Спиши слова і речення.

запорозькі козацькі

Запорозькі козаки — рідної землі захисники.

37. 1. Прочитайте текст і розгляньте портрет. Обговоріть, чи вдалося художникові передати характер гетьмана.

За **царя** Петра Першого на гетьманстві був Павло Полуботок — **людина** шанована і тверда. Він не корився московському тиранові.

За порадою Полуботка з усієї України козаки стали слати до царя листи. Прохали повернути давній лад, відновити **гетьманство**.

Петро Перший вимагав завести в **Україні** рекрутчину. На це Полуботок різко відповів:

— Ніколи цього не було та й не буде, щоб українців у **рекрути** брали. Поки живий — не дам!..

Українські перекази

2. Дізнайтеся, що означає слово *рекрути*.

3. Складіть до тексту план. Розкажіть, як гетьман Павло Полуботок боронив права українців.

4. Від виділених іменників утворіть і запишіть прикметники. Поспостерігайте за їх вимовою та написанням.

Прикметники на *-ський, -зький, -цький* завжди пишуть зі знаком м'якшення: *київський, луцький, збаразький, селянський*.

38. Прочитай текст. Спиши, вставляючи пропущені букви.

У вій..овій музиці україн..их козаків була поширена дерев'яна труба, що називалася сурмою, або коза..ою трубою. Це був сигнальний інструмент війська Запоро..ого.

сигна́л

39. Прочитай текст. Випиши прикметники на *-ський, -зький, -цький* та зв'язані з ними за змістом іменники. Визнач їх відмінки.

ДНІ КОЗАЦЬКОЇ СЛАВИ

У Дніпропетровській області відбулися дні козацької слави. Ще з часів Запорозької Січі, засіяна стальними кулями, сполощена червоною кров'ю, козацька земля не бачила стільки людей. Майоріли тисячі козацьких прапорів і хоругів, гриміли козацькі гармати. Усі були вражені старовинними думами й українськими піснями, почутими там.

§ 26. Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників

Хочу зустрітися з зіркою...

40. 1. Прочитай вірш твоєї ровесниці Марти.

Я хочу зустрітися з зіркою,
котра блукає по найтемніших закутках
прозорого неба.

Я хочу зустрітися з листком,
на якому виблискує крапля вечірньої роси.

Я хочу зустрітися з місяцем,
який освітлював би дорогу зірці
та краплі вечірньої роси
на кленовому листку.

А взагалі я хочу зустрітися сама з собою
у віддзеркаленні вічності.

2. До чого прагне дівчинка? Які почуття, думки навіює цей твір? Розкажи про світ, до якого ти линеш думкою.

3. Визнач рід, число та відмінок прикметників. Зістав ці прикметники за кінцевими приголосними основи.

41.

Із поданих частин утвори і запиши прикметники. Виділи в них основу та закінчення.

дав бір гар літ ний ній

42.

1. Провідмінійте письмово словосполучення: *1 група* — ясний літній день; *2 група* — ясна літня днина; *3 група* — ясне літнє небо. Виділіть закінчення прикметників.

2. Розгляньте таблицю відмінювання прикметників з основою на м'який приголосний (с. 11). Зверніть увагу, в яких відмінках у прикметниках чоловічого, середнього та жіночого роду однини перед закінченням пишуть знак м'якшення.

У прикметниках чоловічого та середнього роду з основою на м'який приголосний у родовому, давальному і місцевому відмінках, а жіночого роду — в родовому й орудному відмінках однини перед закінченням пишемо знак м'якшення: *торішнього, торішньому, у торішньому; торішньої, торішньою.*

43. Прочитай і спиши речення. Визнач, у якому відмінку вжито виділені словосполучення. Зверни увагу на закінчення прикметників.

1) **В осінньому лісі** пахне грибами (*Микола Луків*). 2) **В осіннім лісі** всюди казка: тут різні барви, кольори (*Надія Красоткіна*).

У місцевому відмінку однини прикметники чоловічого та середнього роду можуть мати дві форми: *в осінньому* і *в осіннім*. Прикметники в короткій формі часто трапляються в поетичних творах.

44. 1. Прочитай уривок з оповідання Г. Тютюнника «Дивак».

Олесь іще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода у затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ.

Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах...

Іще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди-туди. Дивись, хата виходить, з бовдура дим валує, а на тину півень горланить, розчепірівши дзьоба ножицями.

За Григором Тютюнником

Бовдур — димар.

2. Обговоріть опис зовнішності Олесья. Як ви розумієте зміст вислову «очі... дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ»?

3. Чи хотілося б вам подружитися з Олесем? Яким, на вашу думку, він буде, коли виросте? Продовжте і запишіть речення.

У майбутньому Олесь буде...

4. Спиши перший абзац тексту. Підкресли прикметники. Добери до них і запиши спільнокореневі слова, антоніми й синоніми.

§ 27. Вимова та написання закінчень у прикметниках жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини

Вишита сорочка, як душа моя

Євген Безкоровайний

45. 1. Прочитайте поетичні рядки. Яке значення має для українців вишита сорочка?

Вишита сорочка, як душа моя,
веселково сяє, радістю буя.
Хрестиком — узорі, гладдю — кольори,
бо найкраща в світі, що не говори.

Євген Безкоровайний

2. Доберіть до слова *сорочка* прикметники. Поставте їх у форми давального і місцевого відмінків. Виділіть закінчення.

46. Спиши слова і речення. У реченні підкресли прикметник. Визнач його рід, число та відмінок. Виділи закінчення.

вишивка народна авторська

У народній вишивці майстрині втілюють свої уявлення про красу, свої мрії та сподівання.

47. 1. Запиши подані словосполучення в давальному та місцевому відмінках однини.

Музична школа, осіння хмара, рідна земля, давня казка, висока температура, вечірня зоря.

температу́ра

2. Виділи закінчення прикметників. Який висновок можна зробити?

Прикметники жіночого роду в давальному та місцевому відмінках однини мають закінчення *-ій*: *молоді́й*, *м'які́й*; *у давні́й*, *у дорогі́й*.

48. 1. Спиши прислів'я, вставляючи пропущені закінчення. Визнач, у яких відмінках ужито ці прикметники.

1) На чорн.. землі білий хліб родить. 2) Добр.. дитині завжди більше ласки перепадає. 3) На сух.. гілці соловей не співає. 4) Дружн.. череді вовк не страшний.

2. Поясни, що допомогло тобі розрізнити форми давального і місцевого відмінків прикметників жіночого роду.

49. Спиши речення, вставляючи пропущені закінчення. Визнач відмінки прикметників.

1) На крилат.. яблуні повільно наливаються соком плоди. 2) Крапельки роси діамантами розсипалися на ніжн.. голівці троянди. 3) Хочеться подякувати полтавськ.. землі за чарівну красу, за щедрі врожаї.

§ 28. Відмінювання прикметників у множині

Найголовнішого очима не побачиш

Антуан де Сент-Екзюпері

50. 1. Прочитай і спиши поетичні рядки твоєї ровесниці Ірини. Поміркуй, з якою метою у вірші вжито антоніми.

Хоч є люди добрі і є люди злії —
усе намалюю: і сміх, і печаль.

2. Якими фарбами ти намалюєш плач і сміх, печаль і радість? Що тебе засмучує? Що освітлює твою душу радістю?

3. Що дарує тобі спілкування з друзями? А чи може бути другом не людина, а тварина, дерево, квітка, іграшка?

4. Обговоріть, із чого починається дружба між людьми. А дружба людини з твариною, деревцем?

51. Спиши слова. Поміркуй, як їх можна згрупувати.

друг подруга подбратими

- 52.** 1. Провідмініайте письмово словосполучення *високі могутні дерева*. Виділіть у прикметниках основу і закінчення. За якою таблицею можна перевірити правильність ужитих вами відмінкових закінчень?
- 2. Порівняйте відмінкові форми прикметників з основою на твердий та м'який приголосний. Чим відрізняються закінчення цих груп прикметників у непрямих відмінках?
3. Складіть таблицю відмінкових закінчень прикметників у множині. Зробіть висновки.

ВІДМІНКОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Прикметники у множині	Відмінки					
	Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.
з основою на твердий приголосний	-і	-их				
з основою на м'який приголосний	-і	-их				

Усі прикметники в називному відмінку множини мають закінчення *-і*: *вірні, давні*. Кінцеві тверді приголосні основи перед закінченням *-і* замінюються м'якими.
Наприклад: вір[н]ий — вір[н']і.

- 53.** 1. Виразно прочитай уривок із казки «Маленький принц», яку створив французький письменник.

Був собі Маленький принц. Жив він на планеті, трішечки більшій від нього самого. І дуже йому хотілося мати друга...

Якось на планеті Маленького принца з'явилася квітка, не схожа на прості, скромні квіти, які росли тут завжди. Таємнича гостя була гарна, проте вередлива і гордовита. Маленький принц полюбив прекрасну квітку. Він піклувався про неї, виконував усі її забаганки, але невдовзі пройнявся до неї недовірою і відчув себе нещасним.

Одного дня Маленький принц залишив свою планету...

За Антуаном де Сент-Екзюпері

2. Чому Маленький принц відчув себе нещасним? Що він зробив?

3. Випиши з тексту прикметники разом з іменниками, з якими вони зв'язані за змістом. Визнач їх рід, число та відмінок. Прикметники, вжиті у формі множини, провідміняй.

Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають прикметником?
2. Як змінюються прикметники?
3. З якою частиною мови прикметник найчастіше зв'язаний у реченні?
4. Прочитай. Знайди в кожному рядку «зайве» слово. Поясни свій вибір.

- ◆ Милий, гарний, добрий, симпатичний.
- ◆ Синій, жовтий, синіти, червоний.

5. Від поданих іменників утвори і запиши прикметники. Поясни їх написання.

Завод, людина, чумак, місто, село, Збараж, Донецьк, шахтар, сусід, море.

6. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок. Спиши, вставляючи пропущені закінчення. Визнач рід, число та відмінок прикметників.

Із перлист.. туману
при ясн.. моїм вікні
устає півсонн.. ранок,
гасить зорі і вогні.

Гасить зорі і вогні
у туманн.. вишині.

Максим Рильський

7. Виконай завдання, подані в електронному додатку.

ЧИСЛІВНИК

§ 29. Числівник як частина мови

Був день такий, як, може, два

Галина Кирпа

54. 1. Прочитайте (проспівайте) колядку. Яким настроєм пройнята пісня? За що уславлюється пан господар?

А у пана, пана
три стоги жита,
четвертий — пшениці
на паляниці,
п'ятий — гречки
на варенички,
а шостий — вівса,
от і колядка вся.

2. Скільки в господаря стогів жита? пшениці? гречки? вівса? Скільки всього стогів? Котрий за порядком стіг пшениці? А стіг вівса?

3. Випишіть виділені слова. Які з них означають кількість предметів, а які — порядок предметів при лічбі? На які питання відповідають ці слова?

Слова, що означають кількість предметів або їхній порядок під час лічби, називають **числівниками**. Числівники відповідають на питання *скільки?* (два, шість, тридцять, сто) і *котрий?* (другий, шостий, тридцятий, сотий).

55. 1. Прочитайте лічилку.

Раз, два, три, чотири, п'ять —
п'ятеро пташат летять!
Перше, друге, третє... п'яте...
Йду четвертого шукати.

Богдан Стельмах

2. Спишіть перше речення. Розберіть його за частинами мови і поширте прикметниками.

3. Прочитайте і спишіть подані нижче слова. Усно поставте до них питання. З'ясуйте, чи є ці слова спорідненими. Доведіть свою думку.

П'ятеро, п'ять, п'ятірка, п'ятий, уп'ятюх, уп'яте, п'ятниця, п'ятдесят, п'ятсот.

п'ятдеся́т

п'ятсо́т

56.

1. Із поданих буквосполучень утвори і запиши спільно-кореневі слова. До яких частин мови вони належать?

чис ло об м ти ник лів

2. Спиши приказку. Про кого так кажуть?

Сім п'ятниць на тиждень.

57.

1. Запиши повні відповіді на запитання.

1) Скільки днів має тиждень? 2) Котрим за порядком днем тижня є понеділок? вівторок? четвер? субота? 3) Котра зараз година? 4) Скільки місяців триває рік?

2. Підкресли числівники. На які питання вони відповідають?

3. Спробуй пояснити походження назв днів тижня.

58.

1. Прочитай і спиши прислів'я. У якому значенні в них ужито числівник *один (одна)*?

1) За одного вченого десять невчених дають.
2) Влітку один тиждень рік годує. 3) Одна квітка не зробить вінка. 4) За двома зайцями не женись, бо й одного не впіймаєш. 5) Одна голова добре, а дві — краще.

2. Добери і запиши ще одне-два прислів'я з числівниками.

§ 30. Вимова і правопис числівників

Та прийдуть до тебе три празники в гості

З народного

59. 1. Прочитай (проспівай) колядку. Які числівники в ній ужито? На які питання вони відповідають?

...Бо прийдуть до тебе
три празники в гості.

Радуйся!

А той перший празник —
то Різдво Христове.

Радуйся!

А той другий празник —
Святого Василя.

Радуйся!

А той третій празник —
Святе Водохрестя.

Радуйся!

Ольга Пілюгіна. Гобелен «Коляда»

2. Поміркуйте, чому в народній творчості часто трапляється числівник *три*.

60. 1. Прочитайте слова. З'ясуйте, чи вони споріднені.

Три, третій, триколісний, трійка, троє, трійця, тризуб, триединий, трикутник, тригодинний.

2. Випишіть: *1 група* — числівники; *2 група* — іменники; *3 група* — прикметники. Поставте до цих слів питання.

61. 1. Розгляньте таблиці.

ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ

	Питання, допоміжні слова	Приклади
Н.	<i>скільки?</i>	сім (днів, звірів)
Р.	<i>скількиох?</i> (немає)	семи (днів), сімох (звірів)
Д.	<i>скількиом?</i> (даю)	семи (дням), сімом (звірам)
З.	<i>скількиох?</i> (бачу)	сім (днів), сімох (звірів)
О.	<i>скількиома?</i>	сімома чи сьома (днями, звірами)
М.	<i>на скількиох?</i>	на семи чи на сімох (днях, звірах)

	Питання	Приклади
Н.	<i>котрий? котра? котре?</i>	сьомий (день), сьома (година), сьоме (число)
Р.	<i>котрого? котрої?</i>	сьомого (дня, числа), сьомої (години)
Д.	<i>котрому? котрій?</i>	сьомому (дню, числу), сьомій (годині)
З.	<i>котрий? котру? котре?</i>	сьомий (день), сьому (годину), сьоме (число)
О.	<i>котрим? котрою?</i>	сьомим (днем, числом), сьомою (годиною)
М.	<i>на котрому? на котрій?</i>	на сьомому (дні, числі), на сьомій (годині)

2. Що спільного між числівниками, які відповідають на питання *скільки?*, та іменниками?
3. Що спільного між числівниками, які відповідають на питання *котрий? котра? котре?*, та прикметниками?

62. 1. Спиши речення.

У шістнадцять років кожен громадянин і кожна громадянка України отримує паспорт — важливий документ, що посвідчує особу.

2. Знайди і підкресли числівник. На яке питання він відповідає? Що означає?

шістна́дцять

63. 1. Прочитай прислів'я. Спиши, ставлячи подані в дужках слова у потрібній формі.

1) У нашому короваї із (сім) ланів пшениця, із (сім) криниць водиця. 2) За (два) зайцями не гонись, бо й (один) не впіймаєш. 3) Їдеш на день — хліба бери на (три) дні. 4) В роботі «ох», а їсть за (три).

2. Підкресли числівники. Усно постав до них питання.

3. Поясніть, як ви розумієте зміст другого прислів'я.

64. 1. Прочитай і спиши. Числівники, виражені цифрами, запиши словами.

1) Бути на 7 небі. 2) За 7 печатками. 3) Сльози в 3 ручаї. 4) Кований на всі 4 ноги. 5) Зігнувся в 3 погібелі.

2. Поясни, як ти розумієш зміст цих фразеологізмів.

Найдорожча всюди на Землі золота хвилина

Марія Чепурна

65. 1. Прочитайте вірш. Доберіть до нього заголовок.

У великій книзі на столі
прочитала по складах Марина:
«Найдорожча всюди на Землі
золота хвилина».

Марія Чепурна

2. Спишіть два останні рядки. Чому хвилину називають золотою, найдорожчою? У якому значенні вжито ці слова?

66. 1. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Чому?

шістьдес'ят шістька шістьсот

2. Запиши повну відповідь на запитання.

О котрій годині в тебе почалися сьогодні уроки?

ші**ст**дес'ят

ші**ст**со**т**

67. 1. Прочитай. Яку казку нагадали тобі ці слова?

...Найпрудкіше думка лине: за одну малу хвилину облітає всенький світ.

2. Спиши речення. Підкресли числівник. Поміркуй: хвилинка — це багато часу чи мало? Що ти можеш зробити за одну хвилину? Скільки обчислиш виразів, прочитаєш слів, виконаєш стрибків?

3. Спробуй за одну хвилину відповісти, якого числа не вистачає до ста на кожному крилі вітряка. Запиши, вживаючи числівники у відповідній формі.

На першому крилі до ста не вистачає...

п'ят**д**ес'яті

ші**ст**дес'яті

сі**м**дес'яті

вісі**м**дес'яті

68. 1. Прочитай. Який це текст: художній чи науково-популярний? Обґрунтуй свою думку.

2. За 1 рік Земля робить повний оберт навколо Сонця. За цей період 4 рази змінюються пори року, минає 12 місяців, 52 тижні.

2. Спиши, замінюючи числа числівниками. Усно став до числівників питання.

69. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Одна астрономічна одиниця — це відстань від Землі до Сонця, що дорівнює близько 150 000 000 кілометрів. Світловий промінь долає цю відстань приблизно за 9 хвилин. Його швидкість складає майже 300 000 кілометрів за секунду, а за хвилину він пройде 18 000 000 кілометрів! Ось що може зробити промінець за 1 хвилину. Така вона — хвилина золота!

мільйон

2. Спиши, замінюючи числа числівниками.

Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають числівником?
2. На які питання відповідають числівники, що означають порядок при лічбі?
3. Утвори і запиши словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники у потрібній формі.

Десять (зошит), тридцять (хвилина), семеро (друг), тисяча (кілометр), чотири (книга), два (відро).

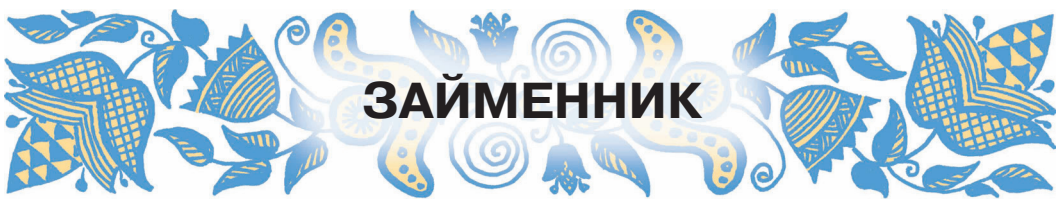
4. Запиши повні відповіді на запитання.

1) О котрій годині в тебе закінчуються сьогодні заняття в школі? 2) Коли ти народився (-лася)?

5. Виконай завдання, подані в електронному додатку.

ЗАЙМЕННИК

§ 31. Займенник як частина мови

Велике то щастя — сходити
ту землю, що змалечку рідна

Василь Діденко

70. 1. Прочитайте вірш і доберіть до нього заголовок.

Велике то щастя — сходити
ту землю, що змалечку рідна.
Блискоче крізь вітер і віти
блакить України погідна.
І, ранкові руку подавши,
я сонячні струни торкаю:
«**Я з вами всім** серцем назавше,
степи **мого** рідного краю!»

Василь Діденко

2. Випишіть виділені слова. З'ясуйте, на які питання вони відповідають та що означають. Поміркуйте, замість яких частин мови можна вживати ці слова. Зверте свої міркування з правилом.

Займенник — це частина мови, що вказує на предмети, їх ознаки чи кількість, але не називає їх. Займенники відповідають на питання тих частин мови, замість яких їх ужито. Наприклад, іменники можна замінити займенниками *я, ми, ти, він, вони, себе, ніхто, ніщо, хтось, щось* та ін.; прикметники — займенниками *мій, твій, наш, сам, такий, кожний, той, нічий, ніякий* тощо; числівники — займенниками *стільки, скільки, ніскільки*.

71. 1. Спиши поетичні рядки.

Україно моя! Чисті хвилі ланів, променисті міста,
голубинь легкокрила (Максим Рильський).

2. Знайди і підкресли займенник. На яке питання він відповідає? Замість якої частини мови його вжито?

72. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок з оповідання.

Складіть і запишіть до нього план.

...Нателла сиділа в колі будівельників біля багаття. З нею вів розмову літній, статечний інженер-дорожник.

— А тепер розкажи нам, Нателло, як ти відкрила Оленяче джерело.

Дівча зайшлося рум'янцем.

— Хіба то я?.. Олень сам відкрив його, а я лише помітила. Він, видно, хворий був, отой олень, бо коли ми з ним уперше зустрілися біля джерела, то він аж спотикався і навіть утекти не міг... Часто спускався з гір до свого джерела і пив, пив... Я здогадалася, що він лікує себе тією водою.

— А знаєш, дівчино, як тепер буде зватися ця вода?

— Як?

— «Нателла». Адже ти першою відкрила цілюще джерело. Незабаром тут виросте завод мінеральних вод, і піде «Нателла» по всій країні.

За Олесем Гончарем

інженёр

2. Які займенники використано в тексті? З якою метою?

3. Випишіть з тексту п'ять займенників: 1 група — ужитих замість іменників; 2 група — ужитих замість прикметників.

73. 1. Прочитай і спиши речення.

- 1) У вечір такий нам не спиться (*Іван Царинний*).
- 2) Хто живе в гаю-діброві, кожен має свою мову (*Валентина Каменчук*).
- 3) Куди, куди тебе заводять мандри? (*Микола Петренко*).
- 4) Стільки цвіту-синьодзвону — засиніло все від льону! (*Анатолій Камінчук*).
- 5) Слався, рідна Україно, наша земле золота... (*Павло Тичина*).
- 6) Вчора я ходив на став і рибалив, звісно (*Петро Осадчук*).

вчора

учора

2. Підкресли займенники. Усно постав до них питання та визнач, замість яких частин мови їх ужито.

§ 32. Особові займенники

Пісня і праця — великі дві сили

Іван Франко

74. 1. Прочитай і спиши вірш. Добери до нього заголовок.

- Про що співає колосок?
- Про те, як він росте.
- Про що виспіває земля?
- Про неба синь і шир.
- Про що співаєм ти і я?
- Про щастя і про мир!

Анатолій Костецький

2. Підкресли займенники. Замість якої частини мови вони вживаються? На кого або на що вказують?

Я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони — **особові займенники**. Вони вказують на осіб та інших істот, різноманітні явища, предмети, поняття і відповідають на ті ж питання, що й іменники: *хто? що? кому? чому? ким? чим?* та ін.

75. Спиши слова. Поміркуй, якими особовими займенниками їх можна замінити.

Юрко Віра Тетянка

76. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу, що особові займенники поділяють на три групи залежно від того, на яку особу чи яких осіб вони вказують.

ЗНАЧЕННЯ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ

Особа	Число		Займенники вказують на
	однина	множина	
1-ша	я		особу, яка говорить про себе
		ми	двох і більше осіб, зокрема й того, хто про себе говорить
2-га	ти		особу, до якої звертаються
		ви	особу (якщо це форма ввічливості) або осіб, до яких звертаються
3-тя	він вона воно		особу чи предмет, про яку або який розповідають
		вони	осіб або предмети, про які розповідають

77. 1. Прочитайте діалог. Висловіть припущення, між ким відбувається розмова. Розіграйте діалог в особах.

— Васильку, ти був сьогодні на фермі?

— Так, я ходив туди. А ось Юрка чомусь не було.

— Він захворів. Замість Юрка мали піти Віра й Тетянка. Ви хіба не разом працювали?

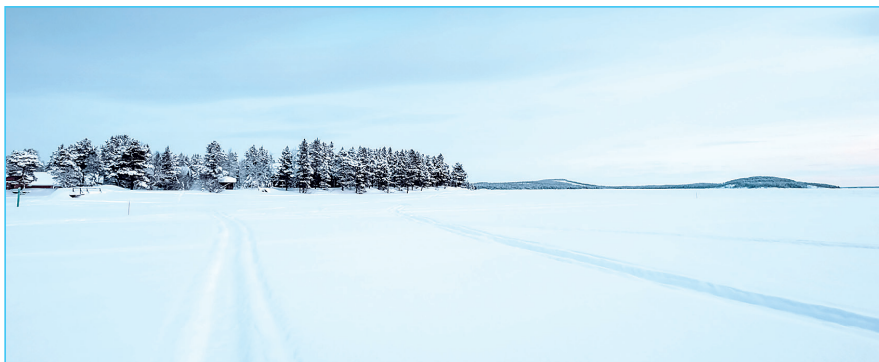
— Ні. Я допомагав годувати телят, а вони на птахофермі доглядали каченят.

2. Спишіть текст. Підкресліть займенники та вкажіть їх особу і число. За потреби користуйтеся таблицею на с. 37.

Міркуйте так: хто? — я, займенник, вказує на особу, яка говорить про себе: 1-ша особа однини.

3. Складіть усну розповідь про те, як ви допомагаєте старшим. Використовуйте у своєму творі особові займенники.

78. 1. Розглянь світлину і прочитай текст.

Ми з братом Михайлом виїхали в поле. Брат — тракторист. Він причіплює до трактора сніговий плуг — такий величезний трикутник, збитий із грубих колод. Плуг згортає сніг у високі кучугури. Навіть лютий вітер їх не розвіє. Житиме тепер сніжок у землі. Сніг — це ж зерно золоте!

2. Замість яких іменників у тексті вжито займенники? Поміркуй, чи доцільна така заміна. Обґрунтуй свою думку.

3. Склади опис зимового поля і доповни ним розповідь.

4. Запиши доповнений текст. Добери до нього заголовок. Підкресли особові займенники. Усно визнач їх особу і число.

§ 33. Займенники 1-ї особи однини і множини. Написання займенників із прийменниками

Прийшов сніг-білоніг

Павло Мовчан

79. 1. Виразно прочитай вірш.

Прийшов сніг-білоніг,
борода патлата,
сів тихенько на поріг,
попросивсь до хати.
Каже: «Холодно мені,
змерзли ноги босі!».

Мати каже: «Е, ні-ні,
відпочив — і досить».
Сніг поволеньки підвівсь
та й пішов у поле.
Білі брови, білий ніс,
а в кишенях — холод.

Павло Мовчан

2. Про кого йдеться у вірші? Розкажи, яким ти його уявляєш. Знайди і випиши слова, що змальовують зовнішність снігу. До яких частин мови вони належать?
3. Який займенник вжито у творі? Визнач його особу та число.

80. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на особливості відмінкових форм займенників 1-ї особи однини та множини.

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ 1-Ї ОСОБИ

Н.	<i>хто?</i>	я	ми
Р.	<i>кого?</i>	мене	нас
Д.	<i>кому?</i>	мені	нам
З.	<i>кого?</i>	мене	нас
О.	<i>ким?</i>	мною	нами
М.	<i>на кому?</i>	на мені	на нас

81. 1. Спиши поетичні рядки.

Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом.

Тарас Шевченко

2. Підкресли займенник 1-ї особи однини. Визнач його відмінок у кожному реченні.

82.

1. Прочитай текст. Поміркуй, про що в ньому йдеться. Які слова допомогли тобі здогадатися?

Я народився високо в небі. Мені слід водицю матусяю величати. Мене з нетерпінням чекає земля взимку, бо я вкриваю її від холоду. Зі мною люблять бавитися діти. На мені добре видно сліди звірів.

2. Випиши займенник 1-ї особи однини разом зі словами, з якими він зв'язаний за змістом.

3. Досліді, як написано займенники з прийменниками.

Займенники з прийменниками пишуть окремо: *у мене, з нами, на нас.*

4. Спиши перше та останнє речення. Підкресли в них головні та другорядні члени. Зроби висновок, якими членами речення можуть бути особові займенники.

У реченнях особові займенники можуть бути підметами або другорядними членами.

83.

1. Прочитай і спиши вірш.

Мене ліси **здоров'ям** напували,
коли бродив у їхній гущині.

Мені поля задумливо **шептали**
свої ніким не співані пісні.

Василь Симоненко

2. Підкресли займенник 1-ї особи. Визнач його число та відмінок.

3. Досліді, чи є в цьому вірші інші займенники. Замість якої частини мови їх ужито?

4. Поясни правопис виділених слів. Наведи по три приклади на кожне правило.

§ 34. Займенники 2-ї особи однини і множини

Дитинства золота пора

84. 1. Прочитай вірш. До кого звертається поет? До чого закликає?

Гей, нові Колумби й Магеллани,
напнемо вітрила наших мрій!
Кличуть нас у мандри океани,
бухту спокою облизує прибій.

Василь Симоненко

2. Який особовий займенник ужито в тексті? Назви його початкову форму.
3. Спиши два останні рядки. Визнач число та відмінок займенника.

океа́н

85. 1. Розгляньте таблицю.

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ 2-Ї ОСОБИ

Н.	<i>хто?</i>	ти	ви
Р.	<i>кого?</i>	тебе	вас
Д.	<i>кому?</i>	тобі	вам
З.	<i>кого?</i>	тебе	вас
О.	<i>ким?</i>	тобою	вами
М.	<i>на кому?</i>	на тобі	на вас

2. Обговоріть, у яких випадках потрібно вживати займенник *ти*, а в яких — *ви*?
3. Коли займенник *Ви* пишуть з великої літери? Наведіть приклади.

86.

- Спиши речення. Підкресли займенник 2-ї особи та визнач, у якому відмінку його вжито.

Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе.

Василь Симоненко

87. 1. Прочитай текст.

Я часто буваю на станції юних техніків. Там у нас багато цікавих занять. Найбільше мені подобається працювати в майстерні. А головне — разом зі мною станцію юних техніків відвідують мої друзі.

2. Усно постав питання до займенників. Визнач їх особу, число та відмінок.

3. Перебудуй текст так, щоб розповідь велася про особу, до якої звертаються. Запиши. Займенники підкресли.

88. 1. Прочитай текст.

(У кого?) ... є **справжній** друг/**справжня** подруга? Так радісно жити, коли поруч (з ким?) ... добрі, чуйні люди. Вони завжди готові прийти (кому?) ... на допомогу. Велике щастя (для кого?) ... допомагати своїм друзям.

2. Спиши, вставляючи замість крапок займенник *ти* у відповідних відмінкових формах.

3. Визнач рід, число і відмінок виділеного прикметника. Доведи правильність своєї відповіді.

§ 35. Займенники 3-ї особи однини і множини

Любїть Україну, як сонце, любїть

Володимир Сосюра

89. 1. Прочитай вірш. Які думки і почуття він викликає?

Як не любить той край,
де вперше ти побачив
солодкий дивний світ,
що ми зведемо життям,

де вперше став ходить
і, квіткою неначе,
в його теплі зростав
і усміхавсь квіткам!

Володимир Сосюра

 2. Випиши особові займенники. Визнач їх особу, число та відмінок.

90. Спиши речення. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного іменника.

Люб^іть **Україну**, як сонце, люб^іть, як вітер, і трави, і води.

Володимир Сосюра

91. 1. Розгляньте таблицю.

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ 3-Ї ОСОБИ

Н.	хто? що?	він	вона	воно	вони
Р.	кого? чого?	його, (від) нього	її, (від) неї	його, (від) нього	їх, (від) них
Д.	кому? чому?	йому	їй	йому	їм
З.	кого? що?	його, (на) нього	її, (на) неї	його, (на) нього	їх, (на) них
О.	ким? чим?	ним	нею	ним	ними
М.	на кому? на чому?	на ньому, на нім	на ній	на ньому, на нім	на них

 2. Чим відрізняється написання займенників у родовому та знахідному відмінках, що вживаються з прийменниками і без прийменників? Перевірте себе за правилом (див. с. 44).

Після прийменників у займенниках 3-ї особи однини та множини пишемо літеру **н**: від **нього**, від **неї**, від **них**.

92. 1. Прочитай текст. Які слова в ньому пропущено?

Іван брів серед гірських сіножатей, як по озерах квіток. Перед (*ким?*) ... у долині дримали самотні оселі. І співали (*кому?*) ... до сну та будили своїм дзвоном гірські потоки. Весь світ був (*кому?*) ... як казка, повна чудес.

За Михайлом Коцюбинським

2. Спиши, вставляючи замість крапок займенник **він** у відповідних відмінкових формах.

93. 1. Розглянь малюнок і прочитай текст. Склади до нього план.

Україна зустрічає гостей сонцем. Не лише на небосхилі, а й тисячами сонць на землі. Ось вони: довкола, обабіч шляху піднялися вище людського зросту золотисті голівки соняшників.

За ними видніються інші поля, і не видно їм кінця-краю. Як море, хвилюється на них пшениця — гордість нашої Вітчизни. Стіною стоїть кукурудза.

Безкраї поля буряків. В Україні найбагатше царство буряків: цукрових, столових, кормових.

Із часопису

2. Випиши займенники 3-ї особи разом зі словами, з якими вони зв'язані за змістом. Визнач відмінки займенників.

§ 36. Роль займенників у текстах

Про що співає зимовий вітер?

94. 1. Підготуйся і виразно прочитай вірш. Які слова пробуджують у твоїй уяві співи зимового вітру?

Ой ти, вітре зимовий,
попід хату не ходи!
Стань, як хочеш, під вікном,
як загасне сірий день;
заспівай нам перед сном
ще неспіваних пісень
про зиму, що за селом
сипле зорями із жмень.

Роман Завадович

2. Випиши займенники. Визнач їх особу, число і відмінок.
3. Які види речень за метою висловлювання та за інтонацією вживає поет?

4. Спиши каліграфічно окличне речення. Підкресли в ньому звертання.

95. 1. Прочитайте уривок з казки. Уявіть картину танцю сніжинки та вітру.

...Тут до сніжинки підлетів вітер. Кинулась вона в його обійми, і полетіли вони на землю. Дуже сподобалася сніжинка вітрові. Довго не хотів він її відпускати, довго кружляли вони у веселому танці...

Але ось вітру надокучило гратися з нею, і він кинув сніжинку. І зараз вона повільно, але неухильно падала у велику калюжу...

Борис Крауш

2. Що сталося зі сніжинкою? Як учинив із нею вітер? Доберіть і запишіть слова, які характеризують: *1 група* — сніжинку; *2 група* — вітер.

3. Випишіть з тексту особові займенники. Визначте їх особу, число, відмінок.

4. До дієслова *надокучило* доберіть синоніми.

96. 1. Прочитайте зачин казки.

ЗВІДКИ БЕРУТЬСЯ СНІЖИНКИ НА ШИБКАХ

Одного зимового ранку на шибках з'явилися крижані сніжинки. Вони виблискували на сонці і, здавалось, усміхалися. Мені захотілося побачити, хто їх малює...

2. Продовжте казку: *1 група* — на основі власних спостережень; *2 група* — на основі поданих нижче робочих матеріалів.

*Хто приходить
уночі до вікна?*

*Як він вимальо-
вує сніжинки?*

Лягаю спати; не заплющую...;
бачу, як до вікна підходить...

Срібним олівцем; починає
легенько водити по...; співає...;
від дотику з'являються...; диво-
зірочки, маленькі, іскристі.
Так хочеться приголубити їх!

3. Виразно розкажіть продовження казки.

4. Запишіть свої твори. Підкресліть ужиті вами особові займенники. Вкажіть їх особу, число та відмінок.

97. 1. Прочитай текст.

Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у верболози.

Там він блукав до самого вечора... Потім шукав осикові трухляки, ховав за пазуху і, нап'явши пальтечко на голову, дивився: світять чи не світять? У кущах, заплетених осокою, шарудів вітер, попискували миші. А в б́ерезі терлися одна об одну вільхи, сповнюючи луг тривожним стогоном (*За Григором Тютюнником*).

2. Які зимові співи слухав у лузі Олесь? Якими словами відтворено в тексті тривожно-сумні мелодії? До яких частин мови належать ці слова?

3. Доповни і запиши речення.

Олесь наслухає, як у лузі...

4. Усно перебудуй текст так, щоб розповідь велася від особи, яка говорить про себе.

Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають займенником?
2. Які займенники належать до особових?
3. Яке слово «зайве» в кожному рядку? Поясни, чому.

- Ти, тебе, тобі, вас, тобою, у тобі.
- Я, мене, нам, мною, на мені.
- Їй, вона, її, для неї, їх, на ній.

4. Спиши речення, ставлячи подані в дужках займенники у потрібному відмінку. Визнач їх особу, число та відмінок.

1) Мама подарувала (він) цікаву книжку. 2) Ходімо в гори з (ми)! 3) Марійка подружилася зі (я). 4) Сьогодні (я) призначили черговим. 5) Ось Дніпро. По (він) пливе білосніжний теплохід.

5. Виконай завдання, подані в електронному додатку.

ДІЄСЛОВО

§ 37. Повторення вивченого про дієслово як частину мови. Роль дієслова в реченні

Весна прийшла так якимось несподівано!

Ліна Костенко

98. 1. Прослухай поетичні рядки в музичному супроводі.

Весна прийшла так якимось несподівано!

Зима стояла міцно до пори.

Вітри війнули з півдня. І тоді вона немов у Ворсклу з'їхала з гори...

Ліна Костенко

2. Які слова змальовують весну і зиму, ніби живих істот? У якому значенні вжито ці слова: прямому чи переносному? На які питання вони відповідають?

3. Спиши. У кожному реченні підкресли головні члени. Якою частиною мови виражені присудки? Зроби висновки.

Дієслово — це частина мови, що означає дію предмета і відповідає на питання *що робити? що зробити? що робить? що робив? що буде робити? що зробить?* Наприклад: *їхати, їде, їхав, буде їхати, поїде.* У реченні дієслово найчастіше буває присудком.

99. Із поданих складів утвори і запиши слова. До яких частин мови вони належать? Обґрунтуй свою думку.

вес ка ночь ні є ня ний

- 100.** Прочитайте речення і розгляньте таблицю. З'ясуйте, чим дієслово відрізняється від іменника та прикметника.

Земля одягається в розкішну сукню.

Слово	Частина мови	Що називає	Питання	Член речення
земля	іменник	предмет	що?	підмет
одягається	дієслово	дію предмета	що робить?	присудок
в	прийменник	—	—	не буває членом речення; слугує для зв'язку слів
сукню	іменник	предмет	в що?	другорядний член
розкішну	прикметник	ознаку предмета	яку?	другорядний член

- 101.** 1. Прочитай давньоукраїнську легенду. Зверни увагу, що Ярило — це чоловічий образ весни, ніби пара дівчині-весні.

ЯРИЛО

Великий грім Ярило прокидається навесні після довгого сну. Сідає верхи на чорну хмару, як на коня. Їде над землею, б'є її золотою різкою-блискавицею.

Земля пробуджується, одягається в розкішну сукню із квітів та зелені. Усе навколо оживає: ліси, поля, діброви...

За Олексою Воропаєм

2. Спиши перший абзац. Підкресли дієслова, що відтворюють дії Ярила. Усно постав до них питання.

- 102.** 1. Прочитай вірш. Що нагадує поетові останній клаптик снігу? Які почуття пробуджує поезія?

Під розлогим дубом
нам на втіху
заховався од сонця
клаптик снігу.

Як **зима** тікала,
лісом бігла,
загубилась в неї
хустка біла.

Віктор Кочевський

2. Випиши виділені іменники та зв'язані з ними за змістом дієслова. Постав питання до дієслів за зразком.
Зразок:

Клаптик (*що зробив?*) заховався.

§ 38. Зв'язок дієслова з іншими частинами мови. Змінювання дієслів за числами

Вже наготові березневі коні

Оксана Сенатович

- 103.** 1. Виразно прочитайте вірш. Доберіть до нього заголовок.

Бурульки плакали,
звисаючи зі стріхи,
і краплі їхніх сліз
розтоплювали сніг.

Мабуть, їх скривдив хтось
або спіткало лихо,
й ніхто напровесні
утішити не міг...

Гриць Гайовий

2. Поміркуйте, від чого могли плакати бурульки. Доповніть і запишіть речення.

Бурульки плакали чи то з радості, що вже весна настала, чи...

3. Підкресліть у реченні дієслова. Визначте, з якими частинами мови вони зв'язані. Зробіть висновок.

У реченні дієслово зв'язується з різними частинами мови, але найчастіше — з іменником.

- 104.** Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

ма ри че да є кса

- 105.** 1. Прочитайте текст і доберіть до нього заголовок. Поясни, що означають виділені слова.

Ясний день. Пригріло **сонечко**. Під дубом розтанув сніг. З-під кори виповзло **сонечко** та й гріється. Заблищав струмок під яблунею. Побачив горобчик воду, скупався, зацвірінькав.

За Василем Сухомлинським

2. Спишіть останнє речення і підкресліть у ньому головні члени. У якому числі вжито іменник, що є підметом?
3. Поставте іменник-підмет у множині та відповідно перебудуйте речення. Утворене речення запишіть.
4. Порівняйте обидва речення. Поспостерігайте, як змінилися дієслова-присудки. Зробіть висновок.

Дієслова змінюються за числами. Якщо дієслово означає дію одного предмета, то воно вживається в однині; якщо ж дію двох і більше предметів — то в множині.

- 106.** 1. Прочитайте зачин і кінцівку казки.

ЯК ТРЯСОГУЗКА ХВОСТИКОМ ЛІД ПЕРЕБИЛА

Зачин

Ще в полях деінде лежать почорнілі сніги, а по яругах весняні води гудуть.

Біжить берегом трясогузка — маленька жвава пташка. Підстрибує на піщаній береговій смужці, ніби танцює під легку музику весни, і наспівує:

— Ци-зи, ци-зю, — котиться її срібний голос.

Кінцівка

А сама тим часом пурхнула під лід, вдарила об нього хвостом — луна покотилася.

Розкололася крига. Занімів здивований грак.

Тепер не стримати бурхливих весняних вод.

За Миколою Сингаївським

- 2. Побудуйте основну частину тексту. Введіть у неї діалог, скориставшись поданими робочими матеріалами.

— Куди ти біжиш, трясогузко? — питає грак.
— Ци-зи, ци-зю!
— А навіщо тобі, трясогузко, такий довгий хвіст?
— Си-ди, си-ди!..

3. Виразно розкажіть складену вами основну частину казки в особах.

4. Спишіть уривок, у якому описано, як трясогузка бігла по піщаній береговій смужці. Підкресліть дієслова, що змальовують вдачу цієї пташки. Усно поставте питання і визначте число дієслів.

- 5. Запиши діалог між трясогузкою і граком.

§ 39. Змінювання дієслів за часами

Весна устала, сипле пишними квітками

Борис Грінченко

107. 1. Прочитай вірш. Які картини постають у твоїй уяві?

? Теплі-теплі у садку
падали краплини.
Сиві згадки про сніги
дощ змивав щоднини.

У дворі його сліди
не просохли й досі.
На гілках сидять у ряд
росенята босі.

Тетяна Майданович

Q 2. Випиши з вірша дієслова. Визнач їх число.

Ая

щодніни

щоденно

108. 1. Із поданих складів утвори і запиши дієслова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

Аа

зши про баб сох да па є

2. Спиши речення. Усно постав питання до дієслів.
Подивись: весна устала, сипле пишними квітками.

Борис Грінченко

109. 1. Пригадайте, як змінюються дієслова за часами. Як від-
різнити одну часову форму від іншої?

Аа

2. Розгляньте малюнки. Що роблять діти? Опишіть їхні дії.

3. Розгляньте таблицю. Зіставте вжиті вами дієслова з моментом мовлення. Зробіть висновок.

Запитання	Дієслово	Коли відбувається дія і коли про неї повідомили	Час виконання дії
<i>Що зробив Олег?</i>	насипав	дія відбулася до того, як про неї повідомили	минулий
<i>Що робить Оля?</i>	втирає	дія відбувається в той час, коли про неї повідомляють	теперішній
<i>Що зробить Оля?</i>	полле	дія відбудеться після того, як про неї повідомили	майбутній

Дієслова змінюються за часами. Дієслова **минулого часу** означають дії, що відбувалися або відбулися до моменту мовлення: *(що робив?) писав, читав; (що зробив?) написав, прочитав.*

Дієслова **теперішнього часу** вказують на дії, що відбуваються у момент мовлення: *(що робить?) пише, читає; (що роблять?) пишуть, читають.*

Дієслова **майбутнього часу** називають дії, які відбуватимуться після моменту мовлення: *(що буде робити?) буде читати; (що робитиме?) читатиме; (що зробить?) прочитає.*

110. 1. Прочитай вірш. Які слова вжито в переносному значенні? З якою метою?

Встала й весна, чорну землю
сонну розбудила,
уквітчала її рястом,
барвінком укрила.

Тарас Шевченко

2. Випиши дієслова та визнач їх час. До кожного дієслова добери і запиши інші часові форми за зразком.

мин. ч. теп. ч. майб. ч.
Зразок: встала — встає, встане.

- 111.** 1. Прочитай поетичні рядки. Добери до них заголовки.

Недавно ще гула метелиця,
іще лежить в низинах сніг,
а вже барвінку листя стелиться
зеленим килимом до ніг.

Наталя Забіла

2. Випиши дієслова. У якому часі вони вжиті? До кожного дієслова добери і запиши інші часові форми.

Летіла лелека, летіла здалека

Дмитро Чередниченко

- 112.** 1. Прочитай лічилку.

Летіла лелека,
летіла здалека
та й сіла на хаті
зірки рахувати.
Не їла, не спала,
всю ніч рахувала.
А вдосвіта збилась —
зоря покотилась...

Дмитро Чередниченко

2. Які дієслова вжито в переносному значенні? Усно склади речення, в яких ці дієслова вживалися б у прямому значенні.
3. Знайди і випиши дієслова з *не*. Пригадай правило написання *не* з дієсловами (див. с. 56).

Не з дієсловами треба писати окремо.

113. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ле ка ле жу вель ра

2. Спиши загадку і запиши відгадку. Доведи правильність своєї відповіді.

Хату на хаті має, всім жабам рахунок знає.

3. Підкресли дієслова. У якому часі вони вжиті? Усно добери до кожного дієслова форми майбутнього часу.

114. 1. Прочитайте. Розташуйте речення в правильній послідовності та складіть і запишіть казку.

ЧАРІВНИЙ КАВУН

- Бідний селянин підібрав пораненого лелеку і виходив його.
- З неї виріс велетенський кавун.
- Коли його розрізали, замість насіння посипалися золоті монети.
- У нагороду чоловікові чорногуз приніс насінину кавуна.
- Дізнавшись про це, сусід-багач упіймав лелеку і перебив йому ногу, а тоді поніс додому лікувати.
- Знову з нього виріс кавун небачений.
- Тільки в цьому кавуні насінинами були розлючені оси.
- Одужавши, птах також залишив кавунове зернятко.
- Ледь урятувався від них багач.

2. Чого навчає казка? Чи можна висловити її головну думку прислів'ям «Що посієш, те й пожнеш»?

3. У якому часі вжито дієслова в цьому творі? Доведіть свою думку.

- 115.** 1. Прочитай текст. Спиши, вставляючи замість питань відповідні за змістом слова.

ПТАХ ДОЛІ

З давніх часів лелеку вважають птахом долі.

Селяни вірили, що в дім, на якому з'явилося лелече гніздо, придуть щастя і злагода. У сім'ї припиняться (*що?*). (*Хто?*) ростимуть здоровими. У господаря садиби буде добрий (*що?*) на полі.

2. Над кожним дієсловом надпиши скорочено, у якій часовій формі його вжито.

§ 40. Неозначена форма дієслова

Добре того вчити, хто хоче все знати

З народного

- 116.** 1. Прочитайте обидва тексти.

1) Силу волі я **виховую** на звичайнісіньких справах. Наприклад, **сяду** за уроки, а тут хочеться побігати, погратись. **От я і пересилюю** себе.

2) Силу волі варто **виховувати** на звичайнісіньких справах. Наприклад, учневі треба **сісти** за уроки, а йому хочеться побігати, погратись. Ось тут і потрібно **пересилювати** себе.

2. Випишіть з текстів виділені дієслова в окремі колонки. До кожного слова в дужках поставте питання.
3. Визначте час і число дієслів, записаних у першій колонці, з коментуванням.

4. Проаналізуйте дієслова другої колонки. Чи можна з певністю сказати, кого стосуються названі дії — однієї особи чи багатьох? У який момент відбуваються ці дії: до повідомлення про них, під час чи після повідомлення? Звірте свої висновки з правилом (див. с. 58).

Форму дієслова, що не вказує ні на час, ні на особу, ні на кількість виконавців дії, називають **неозначеною формою**. Це незмінна форма дієслова.

Дієслова в неозначеній формі відповідають на питання *що робити? що зробити?* і в кінцевій частині мають суфікс *-ти (-ть)*: *писати, писать*. Інколи після цього суфікса стоїть *-ся (-сь)*: *сміятися, проситись*.

Суфікс *-ть* уживають переважно в художніх творах. Неозначена форма є початковою формою дієслів.

- 117.** Із поданих складів утвори і запиши слова. Поясни, що вони означають.

при ки каз я слів

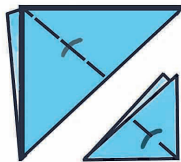
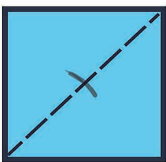
- 118.** Спиши прислів'я. Підкресли дієслова в неозначеній формі. Усно постав до них питання.

1) Добре того вчити, хто хоче все знати. 2) Не на користь книги читать, якщо з них тільки вершки брать. 3) Треба знати, що де казати. 4) Краще добре робити, ніж гарно говорити.

Дієслова в неозначеній формі часто вживаються у прислів'ях, тому що висловлені в них поради, побажання, напучування важливі завжди, у будь-який час, і стосуються вони не певної особи чи осіб, а кожного.

- 119.** 1. Розгляньте малюнки і прочитайте інструкцію з виготовлення ажурної серветки в техніці витинанки.

1. Взяти звичайну паперову серветку і скласти її вчетверо, як показано на малюнку.
2. Олівцем намалювати елементи витинанки.

3. За допомогою ножиць вирізати малюнок.
4. Розгорнути складений папір. Ажурна серветка готова.

2. У якій формі вжито дієслова в тексті інструкції?
3. Складіть і запишіть інструкцію: *1 група* — до відомої гри; *2 група* — для приготування страви; *3 група* — з виготовлення вітальної листівки. Використовуйте дієслова в неозначеній формі.

- 120.** Склади і запиши текст поради однокласникам, як готуватися до діагностичної роботи з української мови.

§ 41. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами і числами

Хай буде книга, як насущний хліб

Григорій Корнієнко

- 121.** 1. Прочитай і відгадай загадку.

Люди їх з дитинства знають,
дружать з ними так давно!
На папері засівають,
як добірнее зерно.

Віктор Терен

- 2.** Знайди в тексті загадки дієслова. Усно визнач, у якому часі їх ужито.
- 3.** Розглянь таблицю та доповни її. Зверни увагу на використані в питаннях особові займенники. Визнач їх особу і число.

змінені слова	← засівають →	спільнокореневі слова
(що я роблю?) засіваю		(що?) <u>сі</u> вба
(що ти робиш?) ...		(що зробити?) ...
(що ми робимо?) ...		(які?) ...
(що ви робите?) ...		(хто?) ...

- 122.** 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке серед них «зайве»? Чому?

за ти сі ють ва сів

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.
Сій не пусто, то збереш густо.

- 123.** 1. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок.

ЗМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ

Число	Особа	Питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	<i>що роблю?</i>	пишу, читаю, біжу, стою
	2-га (ти)	<i>що робиш?</i>	пишеш, читаєш, біжиш, стоїш
	3-тя (він, вона, воно)	<i>що робить?</i>	пише, читає, біжить, стоїть
Множина	1-ша (ми)	<i>що робимо?</i>	пишемо, читаємо, біжимо, стоїмо
	2-га (ви)	<i>що робите?</i>	пишете, читаєте, біжите, стоїте
	3-тя (вони)	<i>що роблять?</i>	пишуть, читають, біжать, стоять

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами.

2. За наведеним у таблиці зразком поставте дієслова *берегти, чути, бачити, любити* в усіх особових формах теперішнього часу. Запишіть та виділіть особові закінчення.

124. 1. Прочитай і спиши текст.

ДОРОГІ ДРУЗІ!

У кожного з вас є своя улюблена книга, улюблений персонаж. З ними ви ходите в походи, думаете і мрієте, радієте і сумуєте, боретесь і перемагаєте.

2. Підкресли дієслова теперішнього часу та виділи в них закінчення. Визнач особу і число дієслів, скориставшись цією порадою.

Особу і число дієслова визначають за допомогою займенника, питання та закінчення дієслова або тільки за питанням і закінченням:

пишаюся (*що я роблю?*) — 1-ша особа однини; пишаємося (*що ми робимо?*) — 1-ша особа множини.

125. 1. Склади і запиши коротку розповідь про свою улюблену книжку.

2. Підкресли вжиті в тексті дієслова теперішнього часу. Вкажи їх особу та число.

§ 42. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами і числами

Ой ти, жайворонку, ранняя пташино

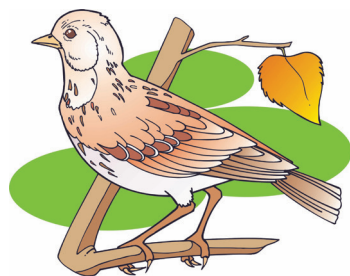
З народного

126. 1. Розглянь малюнок і прочитай (проспівай) веснянку. Який настрій вона створює?

— Ой ти, жайворонку,
ранняя пташино.
Ой чого ж ти так рано
з вирію вилітав?

Ще ж у горах на верхах
білі сніги лежать.
Ще ж на ріках та в ярах
сиві криги стоять.
— А я тії сніги
крилечками розжену.
Крилечками розжену
ще й ніжками потопчу.

- ☀ 2. Чи доводилося тобі бачити жайворонка? Якщо так, то опиши його. Поміркуй, чому жайворонка, який злетів у піднебесся, порівнюють із грудочкою.
- 🔍 3. Випиши дієслова майбутнього часу. Яку дію вони називають? На яке питання відповідають?

127. Спиши слова. Розбери їх за будовою.

сніженючки криженючки

128. 1. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок.

ЗМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ

Число	Особа	Питання	Приклади
Однина	1-ша (я)	що зроблю? що буду робити? що робитиму?	попливу буду пливти пливтиму
	2-га (ти)	що зробиш? що будеш робити? що робитимеш?	попливеш будеш пливти пливтимеш
	3-тя (він, вона, воно)	що зробить? що буде робити? що робитиме?	попливе буде пливти пливтиме

Множина	1-ша (ми)	що зробимо? що будемо робити? що робитимемо?	попливемо будемо пливти пливтимемо
	2-га (ви)	що зробите? що будете робити? що робитимете?	попливете будете пливти пливтимете
	3-тя (вони)	що зроблять? що будуть робити? що робитимуть?	попливуть будуть пливти пливтимуть

Дієслова майбутнього часу змінюються за особами та числами. Вони відповідають на питання *що зроблю? що буду робити? що робитиму?* та ін.

2. За наведеним у таблиці зразком доберіть усі можливі форми майбутнього часу до дієслів *грає, співають, біжиш, стоїте*.

129. 1. Прочитай вірш.

Як виросту — збудую хату,
на хаті колесо приб'ю,
а там я поселю крилату
лелечу клекітну сім'ю.

Дмитро Павличко

2. Випиши дієслова майбутнього часу. Визнач їх число та особу, виділи закінчення. Усно постав питання.
3. Запиши кожне дієслово у відповідній особовій формі теперішнього часу і виділи закінчення.
4. Порівняй закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу. Зроби висновок.

Дієслова майбутнього часу, які відповідають на питання *що зроблю? що зробимо?* і т.п., мають такі самі особові закінчення, як і дієслова теперішнього часу: *бачу — побачу, малюю — намалюю*.

5. Від записаних тобою дієслів утвори форму майбутнього часу, яка відповідає на питання *що буду робити?* Зверни увагу, як змінюються такі дієслова.

Якщо форма дієслова майбутнього часу складається із двох слів, то змінюється тільки закінчення допоміжного дієслова *бути*: **буду** бачити, **будеш** бачити, **буде** бачити; **буду** малювати, **будеш** малювати, **буде** малювати.

- 130.** 1. Прочитай текст. Знайди в ньому слова, вжиті в переносному значенні. Яке враження створюється завдяки цьому?

Злетять у піднебесся жайворонки — і посіють дододу співи. Впадуть на родючий ґрунт. І відразу від того співу зійде пшениця. Ось тут проросте жито. А ген зазеленіє м'ята, запахне чебрецем, засивіє полином.

За Євгеном Гуцалом

2. Запиши текст так, як він запам'ятався, уживаючи авторські образні вислови. Підкресли дієслова майбутнього часу і визнач їх особу та число.

3. Випиши з тексту два дієслова (на вибір) і постав їх у всіх можливих особових формах. За потреби користуйся таблицею, поданою у вправі 128 (с. 62).

§ 43. Особові закінчення дієслів

Поклонюся знайомому дубу

Ліна Костенко

- 131.** 1. Прочитай поетичні рядки.

Подивлюся на сонце. Поклонюся знайомому дубу.
Розпитаю, як справи у сосен, і звірів, і птиць.

Ліна Костенко

2. Спиши вірш. Знайди речення з однорідними членами. Якою частиною мови вони виражені?

3. Підкресли дієслова. Визнач їх час, особу, число.

- 132.** 1. Спиши слова. До яких частин мови вони належать? Що в них спільного?

считати *запитання*

2. З одним словом (на вибір) склади і запиши речення.

- 133.** 1. Розгляньте таблицю змінювання дієслів теперішнього і майбутнього часу в однині та множині.

Число	Особа	Теперішній час	Майбутній час
Однина	1-ша (я)	росту сію вчу клею	виросу посію вивчу заклею
	2-га (ти)	ростеш сієш вчиш клеїш	виросеш посієш вивчиш заклеїш
	3-тя (він, вона, воно)	росте сіє вчить клеїть	виросе посіє вивчить заклеїть
Множина	1-ша (ми)	ростемо сіємо вчимо клеїмо	виросемо посіємо вивчимо заклеїмо
	2-га (ви)	ростете сієте вчите клеїте	виросете посієте вивчите заклеїте
	3-тя (вони)	ростуть сіють вчать клеять	виросуть посіють вивчать заклеять

- 2. Зверніть увагу на особові закінчення дієслів. Яку закономірність ви помітили?

- 134.** 1. Прочитайте текст. Визначте його тип і доберіть заголовок.

Ліс дрімає. Лише зрідка листочок прихилиться до листочка і щось прошепоче. Вслухаєшся. Чекаєш якогось небувалого звуку, шелесту.

Чому колишеться гілка? Може, їй хочеться одірватися од дерева і полетіти далеко-далеко, аж до білої хмарки? Травинка хитається. Їй душно. Чому в травинки немає ніг? Перебралася б вона у тінь, прохолодилася. Чому не літають квіти?..

За Валентином Бичком

2. Яку картину ви уявляєте, читаючи текст? Які дієслова автор уживає в переносному значенні?

3. Спишіть: *1 група* — перший абзац тексту, *2 група* — другий абзац. Підкресліть дієслова теперішнього і майбутнього часу. Виділіть у них особові закінчення.

- 135.** 1. Прочитайте текст. Про яке дерево в ньому йдеться?

На узліссі росте могутнє листяне дерево. Стовбур у нього кремезний, кора темно-сіра, вкрита поздовжніми тріщинами. Міцне гілля високо підносить до сонця крилату крону. Про щось стиха шелестить темно-зелене різьблене листя. Цвіте дерево сережками. Восени на ньому дозрівають плоди — жолуді.

2. За якими ознаками ви розпізнали описане дерево?

3. На основі поданого тексту складіть і запишіть: *1 група* — опис берези; *2 група* — порівняльний опис дуба і берези, розпочавши його так: «Дуб і береза — поширені в Україні листяні дерева».

4. Випиши з творів, поданих у підручнику «Літературне читання», по п'ять дієслів теперішнього і майбутнього часу. Визнач їх особу та число, виділи закінчення.

Весна іде — не спіте!..

Іван Гнатюк

136. 1. Прочитай вірш. Яка картина постає в твоїй уяві?

ПІСЕНЬКА ВЕСНЯНОЇ ВОДИ

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю,
всі гребельки зриваю, —
бо весняна вода,
як воля молода!

Леся Українка

2. За допомогою яких дієслів поетеса передає стрімкий плин весняної води та її руйнівну силу?
3. Випиши дієслова. Визнач їх час, особу, число та види закінчення.
4. Знайди у вірші слово, в якому звуків менше, ніж букв.

137. Спиши буквосполучення і слово.

Бі тр зр збивати

138. 1. Розгляньте таблицю.

Особа, число	Теперішній час	Майбутній час
1-ша особа однини	(що роблю?) стрибаю, несу, біжу, стою	(що зроблю?)
1-ша особа множини	(що робимо?) стрибаємо, несемо, біжимо, стоїмо	(що зробимо?)

2. До дієслів теперішнього часу доберіть відповідні форми майбутнього часу. Зіставте їх закінчення. Зробіть висновок і перевірте себе за правилом.

У першій особі однини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення -у (-ю).

У першій особі множини ці дієслова мають закінчення -емо (-ємо) або -имо, -їмо.

- 139.** 1. Підготуйтеся і прочитайте казку в особах.

ЯК ПРИХОДИТЬ ВЕСНА

Зустрілися якось на куші глоду дві сойки. Одна каже:

— Щоранку сиджу на верхівці дуба, все весну виглядаю.

— І я, — мовила друга, — вже всі очі видивила. Моя сосна вища за твій дуб — однак не бачу весни.

— І дарма ви там сидите. Краще на землю погляньте, — почувся нараз тоненький голосок.

Коло пенька вистромився пролісок. Зелененький, тендітний. Киває білою голівкою.

За Олегом Буценом

2. Знайдіть у тексті близькі за значенням слова і словосполучення. З якою метою їх ужито?

3. Спиши ту частину казки, в якій передано розмову сойок. Підкресли дієслова 1-ї особи однини і виділи у них закінчення. Постав ці дієслова в 1-й особі множини.

Учися, дитино, бо вчитися треба

Володимир Масляк

- 140.** 1. Прочитай загадку. Про який предмет у ній говориться? Які слова допомогли його впізнати?

Я все знаю, всіх учу, а сама завжди мовчу.

2. Випиши дієслова. Визнач їх час, число, особу та виділи закінчення.
3. Від кожного дієслова утвори і запиши форми 2-ї особи однини та множини теперішнього часу. Познач закінчення.

- 141.** Спиши слова. Поміркуй, як їх можна погрупувати. Поясни свій вибір.

забудеш загадаєш спогад

- 142.** 1. Розгляньте таблицю.

Особа, число	Теперішній час	Майбутній час
2-га особа однини	пишеш, літаєш, дзвениш, стоїш	
2-га особа множини	пишете, літаєте, дзвените, стоїте	

2. До дієслів теперішнього часу доберіть відповідні форми майбутнього часу. Зіставте їх закінчення. Зробіть висновок.

У другій особі однини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення *-еш (-єш)* або *-иш, -їш*. У другій особі множини ці дієслова мають закінчення *-ете (-єте)* або *-ите, -їте*.

- 143.** 1. Скористайся довідкою та доповни і запиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

- 1) Час — не птах, за хвіст 2) Що посієш, те й
3) Другові допоможеш — радість 4) Як дбаєш, так і

Слова для довідки: пожнеш, не втримаєш, маєш, пізнаєш.

2. У якому часі вжито дієслова? Визнач їх особу та число і виділи закінчення.
3. Знайди і випиши дієслова-антоніми.

- 144.** 1. Прочитай речення.

- 1) Веселики-журавлі, що (нести) на крилі? (*Степан Пушик*). 2) І ти (летіти) у зграї білих птиць, і ти

(пливти), як пропливають хмари... (Микола Петренко).
 3) Є на світі така країна, де (побачити) ви пінгвіна (Йосип Струцюк). 4) Ви (знати), як сплять старі гаї? (Павло Тичина).

2. Спиши, замінюючи подані в дужках дієслова неозначеної форми відповідними за змістом особовими формами. Познач закінчення дієслів.

Слово Тарасове струнами б'ється, ходить між люди — з серця до серця...

Марія Пригара

145. 1. Розглянь портрет Великого Кобзаря. Підготуйся і виразно прочитай вірш.

Думи мої, думи мої,
 квіти мої, діти!
 Виростав вас, доглядав вас, —
 де ж мені вас діти?..

Тарас Шевченко

2. Як називає поет свої думи про долю народу? Поміркуй, чому.

3. Знайди у вірші слова, які звучать однаково, але мають різні значення. До яких частин мови вони належать?

146. 1. Розгляньте таблицю.

Особа, число	Теперішній час	Майбутній час
3-тя особа однини	цвіте, вкриває, мовчить, стоїть	
3-тя особа множини	цвітуть, вкривають, мовчать, стоять	

2. До дієслів теперішнього часу доберіть відповідні форми майбутнього часу. Зіставте їх закінчення. Зробіть висновок.

У третій особі однини дієслова теперішнього і майбутнього часу мають закінчення *-е (-є)* або *-ить, -іть*. У третій особі множини ці дієслова мають закінчення *-уть (-ють)* або *-ать (-ять)*.

147. Спиши слова. Як їх можна згрупувати?

виростає догляд доглядає

148. 1. Прочитай текст. Яку картину ти уявляєш? Які слова особливо яскраво передають душевний біль Кобзаря?

«ХОЧ КРИХОТКУ ЗЕМЛІ...»

Перебуваючи на засланні в далекій Орській фортеці, майже в кожному своєму вірші Тарас Шевченко виливає тугу за рідним краєм. Він просить долю, пристрасно молиться, щоб:

...хоч крихотку землі
із-за Дніпра мого святого
святії вітри принесли,
та й більш нічого...

За Василем Скуратівським

2. Випиши дієслова 3-ї особи однини та виділи в них закінчення. У якому часі вони вжиті? Постав ці дієслова в 3-й особі множини.

149. 1. Прочитай вірш. Якою постає в уяві поета рідна земля?

Зоре моя **вечірня**,
зійди над горою,
поговорим тихесенько
в неволі з тобою.

Розкажи, як за горою
сонечко сідає,
як у Дніпра веселочка
воду позичає.

Тарас Шевченко

2. Спиши вірш. Підкресли іменник у кличному відмінку. Знайди дієслова теперішнього часу, вжиті у 3-й особі однини. Познач у них закінчення.
3. До виділених слів добери і запиши спільнокореневі дієслова.

§ 44. Правопис ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу

Я розумію вас, звірята і рослини

Богдан-Ігор Антонич

- 150.** 1. Прочитайте поетичні рядки.
Який настрій вони створюють?

Пробіг зайчик.
Див..ться — світанок!
Сид..ть, грі..ться,
ромашкам очі розтуляє...

Павло Тичина

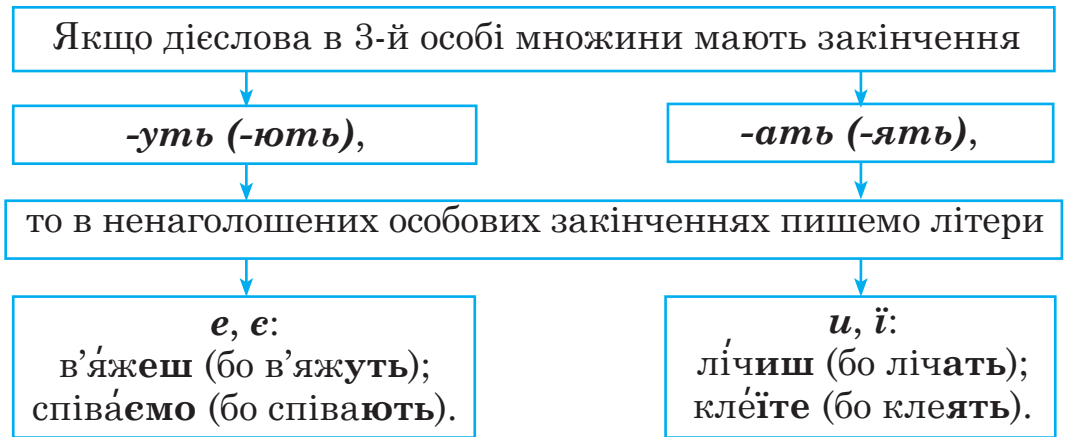

2. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Визначте час, особу і число цих дієслів. Виділіть у них закінчення і поставте наголоси.
3. У якому дієслові написання закінчення не викликало сумнівів? Поясніть, чому. Чому над правописом закінчень інших дієслів довелося замислитись? Ознайомтеся з правилом та схемою, яка допоможе вам правильно писати дієслівні закінчення.

Наголошені особові закінчення дієслів пишемо так, як вимовляємо: **летіш**, **пливеш**.

Правопис ненаголошених особових закінчень перевіряємо, поставивши дієслова у форму 3-ї особи множини.

151. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

стежка стежити стежинка

152. 1. Прочитай дієслова.

Запрос..те, розкле..мо, прос..ш, ход..мо, віддяч..те, почеп..мо, перемага..те, розкаж..ш, друж..те, стогн..ш.

2. Спиши, вставляючи пропущені букви. Познач наголос.

Міркуй так: ставлю дієслово *запросите* у форму 3-ї особи множини: *вони (що зроблять?)* — *запросять*. Закінчення *-ять*. Отже, у ненаголошеному особовому закінченні пишу літеру *и*.

153. 1. Прочитай текст. Яка картина постає в твоїй уяві?

Стежинка біжить і біжить. Як тебе ман..ть ступити на неї! А коли вже ступ..ш — не спин..шся. Ітим..ш і йтим..ш. І повернутися сили нема. Навіть озирнутися важко.

Ноги відриваються від землі. І ти відчува..ш крильця за спиною. Хто ти? Метелик? Чи пташка? Чи вітерець-легковій? Хто знає?.. (За Валентином Бичком).

2. Спиши, вставляючи пропущені букви.

3. До слова *біжить* усно добери спільнокореневі слова.

154. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Серед ночі, серед ночі
(ходити) Місяць — срібні очі.
Сіра кицька крізь пітьму
в очі (дивитися) йому.
І (дивуватися), й муркоче,
і спіймати Місяць хоче.

Михайло Могилевич

2. Спиши, ставлячи подані в дужках дієслова у потрібній за змістом особовій формі. Якщо виникнуть сумніви щодо правопису ненаголошених дієслівних закінчень, звернися за допомогою до схеми (див. с. 73).

3. Знайди у вірші та підкресли слова, які не можна поділити для переносу з рядка в рядок.

§ 45. Змінювання дієслів минулого часу за родами і числами

Розплела береза коси на веснянім вітерці

Володимир Ладигець

155. 1. Прочитай вірш. Яку картину ти уявляєш?

Розплела береза коси
на веснянім вітерці,
опустила ніжку босу
в тиху воду у ріці,

мов зібралася до мене
вбрід на берег перейти,
де схилились дужі клени
на причалені плоти...

Володимир Ладигець

2. У якому значенні автор вживає дієслова — у прямому чи переносному? Яке враження це викликає в читача?

3. Випиши дієслова минулого часу. Усно постав до них питання.

156. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

плітка плетиво розплела

157. 1. Прочитайте і відгадайте загадку.

Намистиночки нові
ніч згубила у траві.
Вранці сонечко устало,
намистиночки зібрало.

2. У якому значенні вжито дієслова в тексті загадки? Поясніть, чому ви так вважаєте.

3. Прочитайте речення.

Ніч (що зробила?) згуби.. намистинки.

Місяць (що зробив?) згуби.. намистинки.

Сонечко (що зробило?) згуби.. намистинки.

Зорі (що зробили?) згуби.. намистинки.

4. Зверніть увагу на виділені дієслова та зв'язані з ними іменники. Визначте число і рід іменників. Поміркуйте, які букви треба дописати в дієсловах. Зробіть висновок, як змінюються дієслова минулого часу. Перевірте себе за правилом.

Дієслова минулого часу змінюються за числами, а в однині — і за родами. Рід і число таких дієслів визначають за іменниками, з якими вони зв'язані за змістом; за займенниками 3-ї особи і питаннями (що він робив? що вона робила? що воно робило? що вони робили?), а також за суфіксами і закінченнями. У чоловічому роді дієслова минулого часу мають суфікс *-в*, у жіночому і середньому — суфікс *-л-* та закінчення *-а*, *-о*; у множині — суфікс *-л-* та закінчення *-и*. Наприклад: луг зазелені^в (ч. р.), долина зазелені^{ла} (ж. р.), поле зазелені^{ло} (с. р.); луги, долини, поля зазелені^{ли}.

Дієслова минулого часу за особами не змінюються.

158. 1. Прочитай текст.

Уже всі дерева повдягалися в густу зелень. А біла акація досі дримає. Що ж потрібно, аби її розбуркати? Може, теплого дощу з громом?

Набігли хмари, вдарив грім, полився рясний дощ. Після дощу все ще буйніше розквітло, а біла акація спить.

— Мабуть, треба голосніше співати, — вирішили пташки.

— Ні, ні! — посміхнулося сонце крізь білу хмаринку. — Це вона чекає, поки я почну дужче пригрівати.

За Галиною Демченко

2. Випиши дієслова минулого часу. Визнач їх число, а в однині — і рід. Виділи в цих дієсловах закінчення, графічно познач суфікси.
3. До слова *зелень* добери і запиши спільнокореневі дієслова.

§ 46. Вимова і правопис дієслів на -ся (-сь)

День турботою почнеться

Микола Сингаївський

159. 1. Прочитайте вірш. Який настрій він створює?

Птахи прилетіли! Птахи прилетіли!
На вулицях міста рух зупинили!

Завмерли трамваї, тролейбуси стали,
автомобілі загальмували...

Не їде ніхто, не йде, не біжить —
рух зупинився навколо умиць.

Оксана Сенатович

Ая

трамва́й

троле́йбус

2. Як, на вашу думку, птахи могли зупинити рух на вулицях міста?

160. 1. Розгляньте малюнки. Прочитайте і спишіть речення.

Вранці Андрійко збирається до школи. Він одягається, взувається.

Вранці Андрійко збирає братика до дитячого садка. Він одягає та взуває малюка.

Ая

гардеро́б

дисциплі́на

2. Які дієслова називають дії Андрійка, спрямовані на нього самого? Які дієслова означають дії Андрійка, спрямовані на іншу особу (брatика)? Зробіть висновок, якого змісту надає дієсловам *-ся*.

- 161.** Спиши дієслова. Яке з них називає дію, спрямовану на самого виконавця, а яке — дію, спрямовану на іншу особу? Із кожним словом склади та запиши речення.

зустрічаєш зустрічаєшся

- 162.** 1. До поданих дієслів додай *-ся*. Утворені дієслова запиши. Поясни, як змінився їх зміст.

- Миєш, грієш, хвилюєш, дивуєш.
- Турбують, просять, відкривають, вітають.

2. Виразно прочитай дієслова на *-ся*. Як їх потрібно вимовляти? А писати?

У дієсловах 2-ї особи однини *-шся* вимовляємо як [с':а]. У дієсловах 3-ї особи однини і множини *-ться* вимовляємо як [ц':а].

Вимовляй	Пиши
вчи[с':а]	вчи Ш ся
ради[с':а]	ради Ш ся
гне[ц':а]	гне Т ся
усміхаю[ц':а]	усміхаю Т ся

- 163.** 1. Розгляньте малюнки. Прочитайте прислів'я і приказки, дотримуючись правильної вимови дієслів на *-ся*.

- 1) Повний колос до землі гнеться, а порожній угору пнеться.
- 2) З ким поведешся, від того й наберешся.
- 3) На годину спізнишся — за рік не доженеш.
- 4) Б'ється як риба об лід.
- 5) Крутиться як білка в колесі.

2. Поясніть, як ви розумієте зміст наведених висловів.

3. Спишіть. Підкресліть дієслова на *-ся* і виділіть в них закінчення. Визначте час, число та особу цих дієслів.

164.

1. Прочитай і спиши вірш, замінюючи подані в дужках дієслова неозначеної форми дієсловами теперішнього часу. Дотримуйся правила написання дієслів на *-ся*.

(Сидіти) Весна на гілочці та й (гойдатися).

Хто не (йти) стежиною — (зупинятися):

— Подивіться, людоньки, на галузочці

(гойдатися) Веснонька в синій блузочці!

Галина Могильницька

2. Знайди у творі споріднені слова та познач у них корінь.

3. Підкресли слова-синоніми. Якою частиною мови вони виражені?

Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають дієсловом?

2. Що таке неозначена форма дієслова?

3. Як змінюються дієслова минулого, теперішнього і майбутнього часу?

4. Спиши дієслова, вставляючи пропущені букви в не-наголошених особових закінченнях.

Бач..*те*, воз..*те*, мрі..*те*, раху..*те*, мірку..*те*, заго..*те*.

5. Спиши речення. Підкресли дієслова. Визнач їх час, число та особу або рід.

Ожили річки і розлилися широкими морями. Розкинулось небо яскравою блакиттю. Пробивається до сонця молода трава. На клені з'являються пучечки зелених квітів. Скоро білим цвітом укриються сади.

6. Виконай завдання, подані в електронному додатку.

ПРИСЛІВНИК

§ 47. Поняття про прислівник як частину мови

У царстві скель і правічних лісів

165. 1. Прочитайте і порівняйте тексти.

1. Повівав легенький вітерець. Лопотіли осички. Похитувалась папороть.

2. Зранку повівав легенький вітерець. Угорі лопотіли осички. Внизу поважно похитувалась папороть.

2. У якому тексті повніше змальовано картину природи? Назвіть слова, які допомагають зрозуміти, коли і де відбуваються описані дії.
3. Знайдіть у цьому тексті слова-антоніми. З якою метою їх ужито?
4. Установіть зв'язок слів: *1 група* — у першому реченні, *2 група* — у другому реченні, *3 група* — у третьому. Зверніть увагу на слова, зв'язані з дієсловами. На які питання вони відповідають? Що виражають? Яку роль виконують у реченні?

Слова, що виражають ознаку дії або пояснюють, де й коли відбувається дія, куди вона спрямована, і відповідають на питання *як? де? коли? куди? чому? навіщо?* та ін., називають **прислівниками**.

У реченні прислівники найчастіше зв'язуються з дієсловами і виконують роль другорядних членів.

166. Спиши слова. З'ясуй, чи є серед них прислівники. Яке з цих слів «зайве»? Поясни, чому.

радіє радо порада радісно

167. 1. Прочитайте і відгадайте загадки. Доведіть, що виділені слова — це прислівники.

1) Уночі гуляє, а вдень спочиває, має круглі очі, бачить серед ночі. 2) Довгі ноги, довгий ніс, по болоту ходить **скрізь**. 3) Стоїть гора серед двора: **спереду** — вила, **ззаду** — мітла. 4) Біжить **чимдуж** по долині у сіренькій кожушинці.

2. У яких загадках ужито прислівники-антоніми? Чи можна було б їх відгадати без цих прислівників?
3. Випиши прислівники разом зі словами, з якими вони зв'язані за змістом. Став питання до прислівників за зразком.

Зразок: гуляє (коли?) уночі.

спереду

попереду

ззаду

168. 1. Розглянь малюнок. Прочитай текст і добери до нього заголовок.

На кам'янистому схилі в зеленій гушавині дерев ледь видніється лісничова хата з гнучкою радіощоглою на ній. Від хати по крутизні в'ється стежечка вниз до потоку. Щоранку спускається нею босоніж чорняве смагле дівчатко років десяти. Тримавши глек у руці, легко стрибає з брили на брилу, озираючи вранішній

світ дивакувато-ясними оченятами, усміхаючись
назустріч горам, небу й сонцю.

Це Нателла, юна лісникова донька.

За Олесем Гончарем

- 2. Розкажи, якою ти уявляєш Нателлу. Якими словами автор передає своє ставлення до дівчинки?
 - 3. Спиши текст і підкресли прислівники. Знайди дієслова, з якими вони зв'язані. Усно постав питання від дієслів до прислівників.
- 169.** 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.
- 1) Посієш вчасно — збереш рясно. 2) Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі. 3) Земля-трудолюбниця аж парує та хліб людям щедро дарує.
 - 2. Спиши. Підкресли прислівники й усно постав до них питання. Чим прислівники відрізняються від інших частин мови?
 - 3. Знайди речення з однорідними членами. Якою частиною мови вони виражені?

Щось мріє гай над річкою

Павло Тичина

- 170.** 1. Прочитай поетичну мініатюру. Яка картина постає в твоїй уяві?

ВЕЧІРНІ ДЗВОНИ

Наполохавши птахів
сонних,
в гай долинули з лугів
дзвони.

То срібليсто задзвенів
дзвоник —
його крильцем зачепив
коник...

Олег Гордійчук

- 2. Спиши вірш. Підкресли прислівник. На яке питання він відповідає? Що виражає? З яким словом зв'язаний у реченні?

3. Знайди у творі спільнокореневі слова. Якими частинами мови вони виражені? Випиши ці слова та познач корінь.

171. Спиши речення. Скільки в ньому однорідних членів? Якими частинами мови вони виражені і якими членами речення виступають?

...А дівчинка росте, зростає не щогодини, а щомить.

Наталя Забіла

ЩОГОДІНИ

ЩОМІТЬ

ЩОТІЖНЯ

172. 1. Прочитай речення.

Весело дзюрчить весняний струмок.

Весело дзюрчав весняний струмок.

Весело дзюрчатиме весняний струмок.

Весело дзюрчать весняні струмки.

2. Визнач у кожному реченні час і число дієслова, з яким зв'язаний прислівник *весело*.

3. Зроби висновок, як змінювалось дієслово. Чи змінювалась при цьому форма прислівника?

Прислівник — незмінна частина мови, тому він не має закінчення. Схожі на закінчення частини основи прислівників є суфіксами: *весел^о*, *добре^о*, *взимк^у*, *вранці^і*, *восени^и*.

173. 1. Прочитайте і порівняйте тексти. Якими частинами мови є виділені слова?

1) Смеркає. Гай **востанне** усміхається променям призахідного сонця. **Тихо** жебонить струмок. **Таємничо** чорніють густі лози, повиті сріблястим туманом.

2) Смеркає. Гай усміхається **останнім** променям призахідного сонця. Жебонить **тихий** струмок. Чорніють **таємничі** густі лози, повиті сріблястим туманом.

2. Спишіть словосполучення. Порівняйте прислівники і прикметники за значенням та за будовою. Зіставте питання, на які вони відповідають. З якою частиною мови переважно зв'язуються в реченні прислівники? А прикметники?

Усміхається (як?) <u>востаннє</u> ;	Променям (яким?) <u>останні</u> м;
жебонить (як?) <u>тихо</u> ;	струмок (який?) <u>тих</u> ий;
чорніють (як?) <u>таємничо</u> .	лози (які?) <u>таємнич</u> і.

3. Від поданих прикметників утворіть і запишіть прислівники. Прокоментуйте, як ви це зробили.

Щедрий, голосний, повільне, гарячий, чудова, бадьора, близька, гордий, замріяне, лагідний, добрий.

Прислівники, що відповідають на питання як?, найчастіше утворюються від прикметників за допомогою суфіксів *-о*, *-е*: *щиро*, *сумно*, *добре*.

174. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

— Ось і дочекались дощу, — впевнено **говорить** дід, показуючи на ластівок. Пташки стрімко **пролітають** над самою землею.

Минає пів години. Глухо **бурчить** грім. На землю падають перші краплі дощу.

— Ти, дідусю, наче на барометр дивився!

— Правильно **кажеш!** Тільки барометр у мене живий. Ластівки завжди перед дощем низько над землею **літають**.

2. Чи відома тобі ця прикмета? Які ще прикмети передбачення дощу ти знаєш?
3. Випиши виділені дієслова та зв'язані з ними за змістом прислівники. У дужках став до прислівників питання.

І бджоли носять мед густий

Анатолій Костецький

- 175.** 1. Прочитай вірш. Який настрій він створює? Опиши, яку картину ти уявляєш.

ПОЧАТОК МЕДОНОСУ

Медонос весняний
розпочався нині.

І гудуть невпинно
вулики бджолині.

А дідусь між ними
ходить на світанку,
слухає, як бджоли
дзумкають веснянку.

Степан Жупанин

2. Випиши прислівники разом з дієсловами, з якими вони зв'язані за змістом. У дужках став до прислівників питання.

3. Знайди у вірші спільнокореневі слова. Скільки їх? Якими частинами мови вони виражені? Запиши ці слова і познач корінь.

вперёд

назад

ліворуч

праворуч

- 176.** Спиши слова. Підкресли серед них те, у якому найменше звуків. Поясни свій вибір.

бджола джміль дідусь

- 177.** 1. Прочитайте текст. Доповніть його прислівниками, скориставшись питаннями і словами з довідки. Зробіть висновок, як змінюється текст завдяки прислівникам.

ДЯДЬКО РОМАН І ЗОЛОТОКРИЛКИ

На величезному лану гречки пасуться бджолята. Як гарно їм (де?)... на просторах, у білому квітучому царстві!

Порядкує коло тих бджіл дядько Роман. Він, кажуть, знає таємну бджолину мову. Ходить серед вуликів і щось намовляє бджолятам. Певно, щоб (як?) ... роїлися, не хворіли та (як?) ... носили нектар з далеких і близьких квіток.

За Олесем Гончарем

Слова для довідки: веселіше, тут, краще.

2. Які слова вживає автор замість слова *бджолята*?
3. Спишіть другий абзац. Підкресліть дібрані вами прислівники. Поміркуйте, як вони утворилися.

Від прислівників, що відповідають на питання *як?*, можна утворювати нові форми, додаючи:
суфікси *-іше* або *-ше* (*тепліше, легше*);
префікс *най-* (*найтепліше, найлегше*);
префікси *як-* або *що-* (*якнайтепліше, щонайлегше*).

- 178.** 1. Від поданих прислівників утвори і запиши нові форми.
Голосно, сильно, темно, високо, швидко.
- ?** 2. Склади і запиши речення з різними формами одного прислівника (на вибір).
- 179.** 1. Прочитай і спиши. Які ще народні прикмети, пов'язані з життям бджіл, ти знаєш?

Погоду бджола знає краще за нас. Якщо зранку весело і стрімко літає, день буде погожий, сонячний.

За Олесем Гончарем

2. Підкресли прислівники і зв'язані з ними за змістом дієслова. Від кожного прислівника утвори і запиши нові форми.
3. Установи зв'язок слів у першому реченні.

Зацвіла в долині червона калина

Тарас Шевченко

- 180.** 1. Прочитай вірш. Опиши, якою ти уявляєш калину.

Зацвіла в долині
червона калина,
ніби засміялась
дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
пташечка зраділа
і защебетала.

Тарас Шевченко

- ?** 2. Запиши вірш із пам'яті. Підкресли прислівник. Добери до нього синоніми та спільнокореневі слова.

- 181.** Спиши речення. Установи в ньому зв'язок слів.

Пишається над водою червона калина.

Тарас Шевченко

- 182.** 1. Прочитайте. Поділіть текст на речення і запишіть з коментуванням.

Цвітуть яблуні сонце вже встало і золотить повітря так тепло, так радісно птахи щебечуть під блискучим небом.

Михайло Коцюбинський

- ?** 2. Відшукайте речення з однорідними членами. Які це члени речення? На які питання вони відповідають? З якими словами зв'язані? Якими частинами мови виражені?

Прислівники, які в реченні пояснюють одне й те саме дієслово і відповідають на однакові питання, є однорідними другорядними членами речення.

183. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте зачин казки.

ХТО РОЗБУДИТЬ КАЛИНКУ?

На крилах південного вітру прилетіла Весна-красна й одразу взялася до роботи...

2. Складіть і запишіть продовження казки: *1 група* — на основі власних спостережень; *2 група* — скориставшись поданими нижче робочими матеріалами. Використовуйте у своїх творах речення з однорідними другорядними членами, що виражені прислівниками.

Основна частина

Молодий калиновий кущик; зеленіють буйно та розкішно; потягнувся листочками-рученятами; пропливала неквапливо; замилувалася Калинкою; бризнула щедро веселим дощиком; лагідно всміхнулась; розквітла рясно й пишно.

Кінцівка

А навкруги — тепло і радісно.

184. 1. Прочитай уривок з легенди. З'ясуй, чи є в цьому творі речення з однорідними членами, що виражені прислівниками.

У давні часи калина не скрізь росла-родила. Довго і наполегливо доводилось людям лісами й полями, болотами та ярами шукати калинові грона. Навіть на кам'яних скелях шукали, але не часто знаходили. А кому щастило зірвати дозрілі ягоди, той ніс їх у свою домівку, і в тій хаті назавжди оселялися радість, злагода і достаток...

2. Спиши текст. Підкресли прислівники. Усно постав до них питання.

Переказуємо детально

1. Послухай текст «Совеня» і дай відповіді на запитання.

а) Про кого розповідається в тексті?

б) Де було гніздо сови?

в) Кого знайшли біля берези Мар'янка і Дмитрик?

г) Хто ввечерами з'являвся біля ганку?

ґ) Чим закінчився випадок із совеням?

2. Розглянь малюнки, склади і запиши план.

3. Доповни словничок.

Неподалік, у дуплі, ...

Совеня, воно, ...

Пошкоджене крило, тужливо пищало, ...

Додому, у клітці, ...

Перегукувалося, протяжний писк, ...

Крильце зажило, випустили, ...

4. Напиши детальний переказ оповідання «Совеня».

Переказуємо стисло

Запам'ятай! У стислих переказах потрібно визначати головне, суттєве в тексті, уникати подробиць.

1. Спробуй стисло переказати українську народну казку «Лисичка і Журавель».

Анотація — це стислий переказ твору, книжки.

2. Прочитай анотацію до казки Лесі Українки «Біда навчить».

Ніхто не хотів навчити розуму маленького горобчика: ні поважна курка, ні мудра сова, ні крук. Та от настала зима, повіяла завірюха, і треба було якось рятуватися від негоди. Скрутно стало горобчикові — холодно, голодно. Почав він придивлятися, як добувають собі їжу інші горобці, як рятуються від холоду, і собі став робити так само. Багато чого навчився горобчик у старших і виріс дуже розумним.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

БІДА НАВЧИТЬ

ВИДАВНИЦТВО ДИПЛОМАТИЧНОЇ АКАДЕМІЇ
«БЕСІДКА» КИЇВ 1972

3. Склади і запиши анотацію до казки «Рукавичка».

Переказуємо вибірково

1. Прочитай текст. На його основі склади і запиши словничок на тему «Як юні любителі природи підтримали лісових красенів».

ВРЯТУВАЛИ

Був сонячний зимовий ранок. Ігор і Андрій ішли берегом річки до лісу. Легкий морозець пощипував обличчя, рум'янив щоки.

Раптом Ігор зупинився. Тоді тихо розвів руками кущі і прошепотів:

— Дивись, Андрійку!

На узліссі, під величезною сосною, лежало немічне лосеня: мабуть, голодне. Лосиха, що стояла поряд, сердито мотнула головою.

Хлопчики мовчки переглянулися і побігли до села. Набрали по оберемку заготовлених влітку гілок і поспішили назад. Обережно наблизилися до лосів, покладали корм і відступили в кущі. Лосиха та лосеня почали їсти.

Друзі, мов зачаровані, дивилися на лосів.

- 2.** Послухай текст «Весняні турботи» і дай відповіді на запитання.

- а) Про кого розповідається в тексті?
- б) Хто розпочинає весну?
- в) Які граки на вигляд?
- г) Як вони будують свої гнізда?
- г) Що в тексті сказано про маленьких граченят?

- 3.** Напиши вибірковий переказ за одним із запропонованих варіантів.

I. Граки

- 1. Перші птахи.
- 2. Білоносі гості.

II. Облаштування гнізд

- 1. Граки облаштовують гнізда.
- 2. На новому місці.

III. Граченята

- 1. Час виводити пташенят.
- 2. Граченята.

Створення тексту за малюнком, зачином та схемою

1. Прочитай текст. Визнач, який із трьох заголовків найбільше підходить до тексту.

- а) Чому цуценя назвали Пушком?
- б) Витівки Пушка.
- в) Симпатичне щеня.

Наше цуценя назвали Пушком. Тому, що здалеку воно здається пухнастою кулькою. По-перше, у нього короткі криві ніжки, і ходить воно, перевалюючись з боку на бік. По-друге, мама так розгодувала його, що воно своєю шерстю підмітає землю, а лап зовсім не видно. Ось чому кличка Пушок цуценяті дуже підходить.

2. Розглянь схему цього тексту і добери потрібні речення.

Твердження: ...

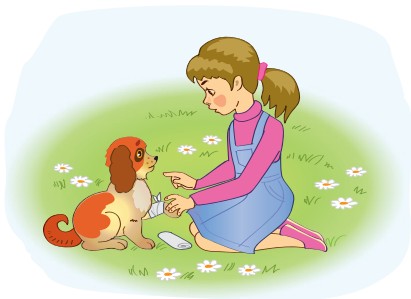
Доказ: Тому, що ...

По-перше, ...

По-друге, ...

Висновок: Ось чому ...

3. Розглянь малюнок та схему тексту.

Опис
Який?

+

Розповідь
Що сталося?

+

Міркування
Чому це трапилось?

4. Склади і запиши текст за схемою та поданим зачином.

У мене є маленьке цуценя ...

Створення тексту-міркування за малюнком

1. Розглянь малюнок. Прочитай вірш.

МУРАШНИК

У лісовій гущавині
серед зелених трав
стоїть мурашник —
дім як дім.

В жильців — багато справ:
як тільки сонце устає,
кипить робота скрізь.
Іди, якщо ти другом є,
а недруг — то не лізь.
Кипить робота день у день,
лиш пісні тут не чуть.
Мурашки, слухайте пісень,
що вам пташки несуть.

В. Яковенко

2. Склади і запиши текст-міркування «Чому мурашок називають санітарами лісу».

QR

**ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО
В 1–4 КЛАСАХ**

Матеріал вказаного розділу подано в електронному додатку.

ЗМІСТ

ПРИКМЕТНИК

§ 22. Роль прикметників у мовленні	4
§ 23. Змінювання прикметників за родами та числами	8
§ 24. Відмінювання прикметників	9
§ 25. Вимова та правопис прикметників на <i>-ський, -зький, -цький</i>	19
§ 26. Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників	20
§ 27. Вимова та написання закінчень у прикметниках жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини	23
§ 28. Відмінювання прикметників у множині	24

ЧИСЛІВНИК

§ 29. Числівник як частина мови	27
§ 30. Вимова і правопис числівників	29

ЗАЙМЕННИК

§ 31. Займенник як частина мови	34
§ 32. Особові займенники	36
§ 33. Займенники 1-ї особи однини і множини. Написання займенників із прийменниками	39
§ 34. Займенники 2-ї особи однини і множини	41
§ 35. Займенники 3-ї особи однини і множини	42
§ 36. Роль займенників у текстах	45

ДІЄСЛОВО

§ 37. Повторення вивченого про дієслово як частину мови. Роль дієслова в реченні	48
§ 38. Зв'язок дієслова з іншими частинами мови. Змінювання дієслів за числами	50
§ 39. Змінювання дієслів за часами	53
§ 40. Неозначена форма дієслова	57
§ 41. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами і числами	59
§ 42. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами і числами	61
§ 43. Особові закінчення дієслів	64
§ 44. Правопис ненаголошених особових закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу	72
§ 45. Змінювання дієслів минулого часу за родами і числами	74
§ 46. Вимова і правопис дієслів на <i>-ся (-сь)</i>	76

ПРИСЛІВНИК

§ 47. Поняття про прислівник як частину мови	80
Розвиток з'язного мовлення	89

Повторення вивченого в 1–4 класах	93
--	-----------

Відгадки до загадок

15. Синички. 21. Іній. 22. Сніг. 113. Лелека. 121. Літери.
140. Книга. 157. Роса. 167. Сова. Лелека. Корова. Заєць.

У підручнику використані такі джерела:

- Забаштанський В. Свічкою слова. — Жмеринка ; [Вінниця], 2000. — 447 с.
Перебийніс П. Чотири вежі (у 2 томах). — К.: Ярославів вал, 2004. — 270 с.
Тичина П., Рильський М. Вибране. — К.: Фоліо, 2011. — 538 с.
Гринько В. Рідна мов. — Дивосвіт «Веселки». — Київ, 2005. — Т. 3. — С. 283.
Сосюра В. Вибрані твори в двох томах. Том 1. Поетичні твори. — К.: Видавництво «Наукова думка», 2000.
Майданович Т. Країна Україна: вірші для дітей. — К.: Кристал Бук, 2016. — 120 с.
Костенко Л. Триста поезій. — К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2019. — 416 с.
Стус В. Вибрані твори. — Смолоскип, 2012. — 872 с.
Воропай О. Звичаї нашого народу (перевидання двох томів). — К.: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2012.
Олександр Олесь. Збірка поезій. — К.: Центр навчальної літератури, 2020. — 154 с.
Тютюнник Г. Степова казка. — КМ-Букс, 2013. — 128 с.
Підпалій В. Кожна бджілка як лічилка. Вірші. — К.: Веселка, 1991. — 34 с.
Світ-дивосвіт України: хрестоматія з природознавства. — К.: Лелека, 2004. — 224 с.
Симоненко В. Берег чекань: поезія, проза. — К.: Наукова думка, 2001. — 248 с.
<https://art.lviv-online.com/antoni-stefanovych/>
<https://web.archive.org/web/20210222121241/http://old.zounb.zp.ua/node/1318>
Стельмах Б. Сонечкова донечка. — К.: Веселка, 1988. — 16 с.
https://web.archive.org/web/20201129050609/https://mala.storinka.org/Золота_хвилина_добірка_віршів_для_дітей
Антологія української поезії ХХ століття: від Тичини до Жадана. — К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2017. — 2016 с.
https://web.archive.org/web/20210326150617/https://xn--80aaukc.xn--j1amh/zimovi_virshi.html
Крауш Б. Слобожанські казки. — К.: Центр Леся Курбаса, 1993. — 145 с.
Кочевський В. Грудочка землі. — К.: Веселка, 1983. — 72 с.
Забіла Н. Вибрані твори: У 4 т. Вірші, казки, загадки. — Т. 1. Веселим малююкам. — К.: Веселка, 1983. — 239 с.
Павличко Д. Твори для дітей. — Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2018. — 152 с.
Бичко В. Вибрані твори в 2 томах. — К.: Веселка, 1982. — 404 с.
Буцень О. Солодкий дощ. К.: Школа, 2008. — 208 с.
Ладичець В. Ясновид: поезії. — Ужгород: Карпати, 1974. — 216 с.
Гончар О. Дядько Роман і золотокрилки. К.: Веселка, 1987. — 16 с.
Жупанин С. Смерековий край: вірші, казки, загадки. — Ужгород: Карпати, 1985. — 68 с.
Фото: Freerik, Wikipedia: С. 98. «Коялда» Авторський гобелен Ольги Пілюгіної, 2008 р. © Pilyugina o, ліцензія CC BY-SA 4.0.

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ВАРЗАЦЬКА Лариса Олександрівна

ЗРОЛЬ Галина Євгенівна

ШИЛЬЦОВА Любов Михайлівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 4 класу
закладів загальної середньої освіти
(у двох частинах)**

Частина 2

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головний редактор *Богдан Будний*

Редакторки *Ірина Чорненька, Наталія Шост*

Художник *Ігор Козій*

Обкладинка *Ростислава Крамара*

Художній редактор *Ростислав Крамар*

Технічна редакторка *Неля Домарецька*

Комп'ютерна верстка *Зоряни Сидор*

Підписано до друку ____ 2026. Формат 70×100/16. Папір офсетний.

Гарнітура Pragmatica. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 7,80.

Умовн. фарбо-відб. 31,20. Обл.-вид. арк. 3,60. Тираж __ пр.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002